

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7533>

Number: 67 , p. 269-290, Spring III 2018

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Süreci / Publication Process

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date - Yayınlanma Tarihi / The Published Date

21.02.2018

15.05.2018

DÖRT MEZHEBE GÖRE SABAH NAMAZINI KILMANIN EFDAL VAKTİ

*ACCORDING TO THE FOUR DENOMINATIONS,
IT IS TIME TO PRAY IN THE MORNING*

Muhsin Demirel

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8863-8855>

Diyanet İşleri Başkanlığı / Müftü

Öz

Namazlar vakitli ibadetlerdir. Vakitlerinin başı ve sonu bellidir. Birden fazla ayette işaret veya delalet yoluyla namaz vakitlerine atıf yapılmış, ancak ayetlerde vakitlerin başları ve sonları açık bir şekilde beyan edilmemiştir. Namaz vakitlerinin başı, sonu ve hangi vaktin daha faziletli olduğu konusunda detaylı bilgi verip beyan eden Sünnettir. Sabah namazı vaktinin fecr-i sadık ile başlayıp güneşin doğuşuyla son bulacağı konusunda dört mezhep arasından herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Ancak sabah namazının faziletli vakti konusunda farklı hadis rivayetleri mevcut olduğundan sabah namazını kılmanın en faziletli vakti konusunda genel anlamda iki görüş, teferruatta daha fazla görüş ortaya çıkmıştır. Bir görüşe göre sabah namazını vaktin evvelinde henüz hava karanlık iken kılmak daha faziletlidir. Şâfiî mezhebi bu görüşü savunmakta olup Şâfiî uleması arasında bu konuda ihtilaf söz konusu değildir. Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin görüşleri de genel manada bu yöndedir. Ancak İmam Mâlik ile Ahmed b. Hanbel'den farklı rivayetler de söz konusudur. Ahmed b. Hanbel'in bir rivayetine göre sabah namazını cemaatin toplanma durumuna göre ayarlamak daha faziletlidir. Mâlikî mezhebinin bir görüşüne göre de sabah namazını insanlar için kolay olan vakte göre ayarlanmanın daha uygun olup, kış mevsiminde vaktin evvelinde, sıcak mevsimlerde ise isfâr vaktinde kılmak daha faziletlidir.

Diğer bir görüşe göre isfâr vaktinde yani ortalık biraz aydınlık olunca sabah namazını kılmak daha faziletlidir. Bu görüşü Hanefî mezhebi benimsemektedir. Fakat isfâr'ın ölçüsü net olarak belli olmadığından Hanefî fukahâsından bu konuda farklı görüşler nakledilmektedir. Ebû Hanife'ye göre vaktin ortasında sabah namazına başlamak daha faziletlidir. Hanefî fıkıh âlimlerinden Tahâvî'ye göre ise sabah namazında faziletli olan tağlis ile isfâr'i cem etmektir. Buna göre ğalas (karanlık) vaktinde namaza başlanır, kıraat uzatılır ve isfâr vaktinde namaz bitirilir. Sabah namazını isfâr vaktinde kılmak er-

keklere mahsustur, kadınlar için ise, sabah namazını vaktin evvelinde henüz hava karanlık iken kılmak, diğer namazları ise cemaat dağıldıktan sonra kılmak daha faziletlidir.

Anahtar Kelimeler: Vakit, Sabah, Namaz, Fazilet, İsfâr, Tağlis

Abstract

Salaats are timely the acts of worship. The beginning and ending of the times of salaats are obvious. The times of Salaats are mentioned by the way of marking and signification in one more than verses but the beginning and ending of times is not declared clearly in the verses. The Sunnah gives detailed information about the beginning and ending of Salaat's times and on the terms of which time is more wholesome. There is not any conflict on the subject of Morning Salaat's time's beginning with the second dawn and ending with the sunrise among four denominations. Because of being different hadeth hearsays on the subject of virtual time of Morning Salaat, two views emerge on the terms of the most virtuous time of praying Morning Salaat in general meaning, but more views emerge in detail. According to one view, praying Morning Salaat is more virtuous while it is still dark. The Shafi Sect defends this view and there is not any conflict among the Shafi Ulema. The views of the Maliki and Hanbeli Sects support this idea in general meaning. But there are different hearsays about this subject from Imam Malik and Ahmed b. Hanbel. According to one view of Ahmed b. Hanbel, it is more virtuous to adjust the time of Morning Salaat in accordance with Congregation's meeting. According to one view of Maliki Sect, it is suitable to adjust the time of Morning Salaat in accordance with the time of being easy for people. It is more virtuous to pray Morning before dawn in winters and right after dawn in summers.

According to other view, it is more virtuous to pray Morning Salaat when it becomes a little light. The Hanefi Sect supports this view. But the Hanefi Ulema claims different views on this subject because of the bounds of Isfar (the weather's becoming a little light) not being clear. According to Ebu Hanife, it is more virtuous to start Morning Salaat in the middle of Time. According to one of the Hanefi Ulema, Tahavi, praying Morning Salaat is more virtuous by bringing together Isfar and Tağlis (the weather's being dark before dawn). According to this view, Morning Salaat is started at dark, the recitation is stretched out and Salaat is finished at the time of Isfar. It is special to pray Morning Salaat for men. To pray Morning Salaat while it is still dark and to pray the other salaats after the congregation finishes the Salaat is more virtuous for women.

Keywords: Time, Morning, Salaat, Virtue, Isfar (the weather's being a little light), Tağlis (the weather's being dark before dawn)

GİRİŞ

Cenâb-ı Allah, insanı eşref-i mahlûkat olarak yaratmış, onu diğer varlıklarda bulunmayan birçok kabiliyet ve istidatla donatmış, ona sayısız nimetlerini bahşetmiş, buna karşılık onu kendisine karşı sorumlu tutarak ibadet yapmakla mükellef kılmıştır. İnsanın varoluş gayesi de Yüce Yaratıcıya inanmak ve O'na ibadet yapmaktır. Yüce Allah şöyle buyurur: "*Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.*"¹ İnsanın sorumlu olduğu ibadetler, bedenî, malî, hem bedenî hem de malî olmak üzere üç türdür. Bu ibadetlerin en

önemlisi namazdır. Çünkü bir hadiste insanın kendisinden ilk sorgulanacağı amelin namaz olduğu beyan edilmiştir.² Bu da namazın dinî emirlerin en önemlisi olduğunu göstermektedir. Bu öneminden dolayı zekât, oruç ve hac gibi dinin diğer rükünlerinin bir kısmı ömürde bir, bir kısmı da yılda bir yapılması gerekirken, namaz günde beş vakit olarak yapılır ve Şâri namazı günde beş vakit olarak farz kılmıştır. Namaz diğer ibadetlerin özü, insa-

¹ Zâriyât, 51/56.

² Nesâî, el-Hafız Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali (303/915), *Sünenü Nesâî bi Şerh-i Celâlüddin es-Suyûtî ve Hâşiyeti el-İmam es-Senedî*, Dârü'l-Beşâirü'l-İslâmî, Beyrut, 1994, "Salât", 9.

nın kulluk vazifesi, insan ile Yüce Mevla'sı arasında vuslat bağı, günah ve kötülöklere karşı insanı koruyan sağlam bir zırh,³ dinin direği,⁴ cennetin anahtarı⁵ ve Hz. Peygamber'in gözümün nuru⁶ dediği, büyük önemi haiz, çok özel bir ibadettir.

Gerek dinî emirlerde olsun, gerekse de dünyevî işlerde olsun, bir işin yapılması ne kadar önemli ise, o işi usûl ve adaplarına göre yapmak da o kadar önemlidir. Bazen bir işi yapmamak, o işi gelişigüzel ve kurallarına bağlı kalmadan yapmaktan daha iyi olabilir. Örneğin namaz kılmamak, abdestsiz namaz kılmaktan daha iyidir. Çünkü abdestsiz kılınan namaz, namazın farzietini düşürmediği gibi, insanın günah kazanmasına da sebep olur.

Bir ibadetin dinen sahih olması için birtakım şart ve rükünleri taşıması gerekir. Namazın şartlarından biri de vakittir. Vaktinden önce veya sonra kılınan namaz sahih değildir. Fukahânın ekseriyetine göre⁷ vaktinden sonra namazın kazası vacip⁸ ise de, önemli olan her namazın vaktinde kılınmasıdır. Zira Cenâb-ı Allah her namazın vaktinde kılınmasını emretmiştir.⁹ Dünyevî işlerin belli zamanı, mevsimi ve sezonu olduğu gibi, bir kısım dinî emirlerin de belli bir zamanı vardır ve Cenâb-ı Allah, bazı hikmetlere binaen bu emirleri belli bir zamana bağlı olarak farz

kılmıştır. Mevsimi dışında sebze ekme boşuna bir uğraş olduğu gibi, bir ibadeti vaktinin dışında yapmak da boşuna bir uğraştır. Bunun için ibadetleri dinin belirlediği vakit ve çizdikleri çerçeve dâhilinde yapmak gerekir.

Mezhepler arasında sabah namazının faziletli vakti ihtilafı olup, günümüzde de sabah namazının vakti konusunda birtakım tartışmalar yapıldığından, sabah namazının faziletli vaktiyle ilgili böyle bir çalışmanın yararlı olduğunu düşünüyoruz. Amacımız bu konuyu detaylı bir şekilde ele alıp, biraz daha netliğe kavuşturmak. Bu çalışmamızda sabah namazının faziletli vaktini ele alıp konuyla ilgili genişçe bilgi vermekle birlikte muhtevanın zengin olması için namaz vakitleriyle ilgili özellikle de sabah namazının vaktiyle ilgili ayet ve hadisleri ayrı ayrı birer başlık altında aktardık.

I. NAMAZIN TANIMI VE ÖNEMİ

A. Sözlük Anlamı

Namaz kelimesinin Arapçadaki karşılığı salât kelimesidir. Salât kelimesinin kök fiili olan *sala* kebab etme, ateşin acısını çekme ve girme anlamında kullanılır. Salât kelimesi ise sözlükte dua, rahmet, istiğfar, Cenâb-ı Allah'ın Hz. Peygamber'e sena etmesi ve içinde rükû ve secde bulunan ibadet anlamındadır.¹⁰ Salât kavramı isnat edildiği failine göre farklı anlamlara gelmektedir. Salât Allah tarafından rahmet, melekler tarafından istiğfar, bunların dışındakilerden dua ve tazarru¹¹, İbn Manzûr'a (711/1311) göre ise, Allah tarafından rahmet, melekler ve insanlar tarafından dua ve istiğfar anlamına gelir. Namazın muhtevasında dua ve istiğfar olduğundan namaza rahmet de denilmektedir.¹² Salât kelimesi Kur'an-ı Kerimde farklı anlamlarda

³ Ankebût, 29/45.

⁴ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (279/892), *el-Câmiu's-Sahih*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, ts., "İman", 8.

⁵ İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed eş-Şeybânî (241/885), *Müsned-u İmam Ahmed*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1993, III, 140.

⁶ Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu's-Sağir*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, ty., I, 248.

⁷ Cumhura göre namaz gerek mazeret ile terkedilmiş olsun, gerekse mazeretsiz terkedilmiş olsun, kazası vaciptir. İbn Teymiyye ve diğer bazı âlimlere göre ise mazeretsiz olarak terkedilen namazın kazası haramdır. (Sâbik es-Seyyid, *Fikhu's-Sünne*, Dâru'l-Feth, Kahire, 1998, I, 205.)

⁸ Mevsilî, Abdullah b. Mahmud, *Kitâbü'l-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, I, 89.

⁹ Nisâ, 4/103.

¹⁰ Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-Mühît*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, ts., IV, 355.

¹¹ Büceyremî, Süleyman b. Muhammed, *el-Büceyremî ala'l-Hatîb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1996, II, 3.

¹² İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, ts., XIV, 465.

kullanılmaktadır. Dua,¹³ istiğfar,¹⁴ rahmet,¹⁵ korku namazı,¹⁶ cenaze namazı,¹⁷ bayram namazı,¹⁸ Yahudi havraları¹⁹ ve kıraat,²⁰ bu anlamlardan bazılarıdır.

Namaz, imandan sonra dinin en önemli emridir.²¹ Yüce Allah tarafından farz kılınarak birçok ayeti kerimede²² önemine dikkat çekilmiştir. Bu ayetlerin bir kısmı emir kipinde iken, bir bölümü müminlerin vasıflarını beyan eder mahiyette, diğer bir kısmı da namazın farklı yönlerine dikkat çeken bir hüviyettir. Namaz, Kur'an'da sadece "salât" kelimesiyle ifade edilmemiş, bununla birlikte "ibadet"²³, "kıyam"²⁴, "Kur'an"²⁵, "rükû"²⁶, "secde"²⁷, "zikir"²⁸ ve "tesbih"²⁹ kelimeleriyle de ifade edilmiştir.

B. Terim Anlamı

Mezhepler namazı (salât) birbirinden farklı şu tariflerle tanımlamaktadır:

"Namaz belli vakitlerde sayılı şartlar dâhilinde yapılan, özel bazı rükünler ve belli zikir-

lerden ibarettir."³⁰, "Namaz, iftitâh tekbiri ve selamı bulunan veya secdesi bulunan fiili bir kurbettir."³¹, "Namaz, özel şartlar dâhilinde yapılan bazı özel fiil ve sözlerdir ki, bunlar tekbir ile başlar, selam ile biter."³², "Namaz tekbirle başlayan, selamla biten, özel sözler ve fiillerden ibarettir."³³

II. SABAH VE VAKİT KELİMELE-RİNİN TANIMI

Sabah Arapça bir kelimedir. Kök fiili **صباح**(sabuhe)dir. Sebuhe sabah vaktine girdi ve aydınlandı manasındadır. Bu kelime aynı zamanda yüzü parlak ve güzel olan insanlar için de kullanılır. Yüzü parlayan kişi için **صبح الرجل** (sabuhe'r-reculü) denir. Subh ve sabah kelimeleri ise "günün başı" yani semanın güneşin ışınlarıyla kırmızı olduğu zaman ile "fecir" anlamlarında kullanılmaktadır.³⁴

Sabah namazı Arapçada **صلاة الصبح** "salâtu's-subhi", **صلاة الفجر** "salâtu'l-fecri", **صلاة الغداة** "salâtu'l-ğadâti", **صلاة التنوير** "salâtu't-tenvîri" ve **فَرَانُ الْفَجْرِ** "kur'âne'l-fecri" tabirleri ile ifade edilir. Günün evvelinde vacip olduğundan "salâtu's-subhi" ve "salâtu'l-ğadâti" ile tabir edilir. Çünkü "subh", "sabah" ve "ğadât" günün başı ve evveli anlamındadır. Fecrin doğuşuyla vacip olduğundan "salâtu'l-fecri" ile tabir edilir.³⁵ Salâtu't-tenvîri dışındaki tabirler, ayet ve hadislerde de kullanılmaktadır. Sabah namazı için bir ayette "kur'âne'l-fecri"³⁶, diğer bir ayette³⁷de "salâtu'l-fecri" tabirleri

¹³ Tövbe, 9/103.

¹⁴ Ahzâb, 33/56.

¹⁵ Ahzâb, 33/43.

¹⁶ Nisâ, 4/102.

¹⁷ Tövbe, 9/84.

¹⁸ A'lâ, 87/15.

¹⁹ Hac, 22/40.

²⁰ İsrâ, 17/110.

²¹ Namaz, "Onlar ki gayba iman eder ve namaz kılarlar..." (Bakara, 2/3) ayetinde imandan sonra zikredildiği gibi, İslâm'ın rükünlerini beyan eden hadiste de kelime-i şahadetten sonra zikredilmiştir. (Buhârî, "İman", 2.) Bu ayet ve hadis ile benzeri ayet ve hadislerden namazın dinin en önemli emri olduğu anlaşılmalıdır.

²² Bakara, 2/3, 43, 45, 83, 110, 153, 157, 177, 238, 277; Nisâ, 4/43, 77, 101, 102, 103, 142; 162; Mâide, 5/6, 12, 55, 58, 91, 106; En'âm, 6/72, 92, 162; A'râf, 7/170; Enfâl, 8/3, 38; Tövbe, 9/5, 11, 18, 54, 71, 84, 99; 103; Yunus, 10/87; Hüd, 11/87, 114; Ra'd, 13/22; İbrahim, 14/31, 37, 40; İsrâ, 17/78, 110; Meryem, 19/31, 55, 59; Tâhâ, 20/14, 132; Enbiyâ, 21/73; Hac, 22/35, 41, 78; Mü'minûn, 23/2, 9; Nûr, 24/37, 41; Neml, 27/3; Ankebût, 29/45, 45; Rûm, 30/31; Lokmân, 31/4, 17; Ahzâb, 33/33; Fâtır, 35/18; Cum'a, 62/9, 10; Mücâdele, 58/13; Beyyine, 98/5 ve benzeri ayetler örnek olarak zikredilebilir.

²³ Hac, 22/77.

²⁴ Hac, 22/26; Zümer, 39/9.

²⁵ İsrâ, 17/78.

²⁶ Bakara, 2/43, 125; Âl-i İmrân, 3/43.

²⁷ Tövbe, 9/112.

²⁸ Nûr, 24/36.

²⁹ Tâhâ, 20/130.

³⁰ Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekir b. Mes'ud, *Bedâiu's-Sanâi*, Dâru'l-Küttübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, I, 454; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 50.

³¹ Cezîrî, Abdurrahman, *Kitâbü'l-Fıkhî ale'l-Mezâhibi'l-Erbaa*, yy., ts., I, 167.

³² Heytemî, Şihâbuddin Ahmed b. Hacer, *Tuhfetü'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., I, 415.

³³ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, I, 454. Hanbeli fıkıh kaynaklarında namazın tarifini bulamadığımızdan Hanbelilere ait olduğu söylenen bu tarifi Kâsânî'den naklettik.

³⁴ Firûzâbâdi, *el-Kâmûsu'l-Mühîd*, I, 240; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, s. 502; İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed er-Râğîb, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kalem, Dimuşk, 1997, s. 473.

³⁵ Rehûnî, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, *Hâşiyetu'r-Rehûnî alâ Şerhi Zarkânî*, Bülâk, 1306, I, 288.

³⁶ İsrâ, 17/78.

³⁷ Nûr, 24/58.

kullanıldığı gibi, hadis rivayetlerinde de hem “salâtu’s-subhi” hem de “salâtü’l-fecri” tabirleri kullanılmıştır.³⁸

Fecrin manasına gelince, “feci” فجر fecere filinin masdarı olup bir nesneyi geniş bir şekilde yarmak anlamındadır. Sabaha “feci” denilmesinin nedeni, gün ışığının gece- nin karanlığını yarıp aydınlık yapmasından dolayıdır.³⁹ Feci kelimesi “Yeryüzünü pınar pınar fışkırttı...”⁴⁰ ayetinde de yarmak manasında kullanılmıştır.

Vakit Arapça bir kelime olup, belli bir zaman dilimini ifade eder, ekseriyetle geçmiş zaman için kullanılır.⁴¹ İsfehânî (452/1060) vakit kelimesinin anlamıyla ilgili şu malumatı vermektedir: “Vakit, bir iş için belirlenen zamanın sonudur. Bu nedenle ekseriyetle mukayyet olarak kullanılır. Örneğin, ‘filanca şeyin vakti’ veya ‘o işe bir vakit belirledim’ denir. Ayetlerde şöyle denilmektedir: ‘Namaz müminlere vakti belirlenmiş bir şekilde farz kılınmıştır.’⁴², “Peygamberlere bir vakit tayin edilince.”⁴³

Mikât ise “vakete” fiilinden zaman veya mekân ismi olarak kullanılır, bir iş için belirlenen zaman veya mekân manasındadır. Ayette ⁴⁴ kıyamet günü için mikât kavramı kullanıldığı gibi ihram giymek için belirlenen yerlere de mikât denilmiştir.⁴⁵

III. KUR’AN-I KERİMDE NAMAZ VAKİTLERİ

İslâm’ın birinci kaynağı Kur’an ikinci kaynağı Sünnet’tir. Hz. Muâz’ın (18/639) hadisinden⁴⁶ böyle bir neticeye varmak müm-

kündür. Usul kaynaklarında da “edille-i şer” sıralanırken birinci sırada Kur’an, ikinci sırada Sünnet zikredilmektedir. Bu itibarla dinî bir konuda bir çalışma yapan, din adına fetva veren veya görüş beyan eden bir kişi, öncelikle Kur’an ve Sünnet’e dayanmalı, verdiği fetva veya ileri sürdüğü görüşüne bu kaynaklardan delil bulmalıdır. Çünkü bir fetva veya dinî bir konuda yapılan bir çalışma, Kur’an ve Sünnet’e dayandığı ölçüde güçlü ve muteberdir. Bu nedenle bu çalışmamızın muhteva bakımından daha zengin olması, konunun ayet ve hadislerle sabit olduğunun daha açık bir şekilde anlaşılması ve fukahânın konu hakkında delil olarak dağınık bir şekilde zikrettikleri ayet ve hadislerle toplu bir şekilde bakma imkânını sağlamak maksadıyla, konuyla ilgili ayet ve hadisleri ayrı ayrı birer başlık altında zikredeceğiz.

Namaz kılmayı birçok ayeti kerimede emreden Yüce Allah, namaz vakitlerini farklı ayetlerde beyan etmiştir.⁴⁷ Fakat Kur’an ahkâmın diğer konularında olduğu gibi, namaz vakitleri konusunda da teferruata girmemiş, namaz vakitlerinin başını ve sonunu beyan etmemiştir. Bu vakitleri detaylı bir şekilde beyan eden ise Sünnet’tir.⁴⁸ Namaz vakitleriyle ilgili ayetleri Kur’an’daki sırasına göre zikredeceğiz:

إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا

“...Muhakkak ki namaz vakitli olarak müminler üzerine farzdır.”⁴⁹

Bu ayet namazın belli vakitlere bağlı olarak farz kılındığını beyan ediyor.⁵⁰

³⁸ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, Dâru’l-Cinân, Beyrut, 1988, “Salât”, 5.

³⁹ İsfehânî, *Müfredâtu Elfâzi’l-Kur’an*, s. 625.

⁴⁰ Kamer, 54/12.

⁴¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Mühîd*, I, s. 166.

⁴² Nisâ, 4/103.

⁴³ Murselât, 77/11.

⁴⁴ Nebe, 78/17.

⁴⁵ İsfehânî, *Müfredâtu Elfâzi’l-Kur’an*, s. 879.

⁴⁶ Resulûllah (s.a.v.) Hz. Muâz’ı Yemen’e vali olarak gönderirken kendisine, “Şayet bir mesele sana gelirse nasıl hüküm verirsin?” diye sordu. Hz. Muâz, “Allah’ın

Kitabı’na bakar ve buna göre hüküm veririm” dedi. Resulûllah (s.a.v.), “Şayet Allah’ın Kitabı’nda meselenin hükmünü bulamazsan ne yaparsın?” dedi. Hz. Muâz, “Resulûllah (s.a.v.)’ın sünnetiyle hüküm ederim” dedi... (Ebû Dâvûd, “Zekât”, 1.)

⁴⁷ Bu ayetler: Rûm, 30/17-18; Kâf, 50/ 40; Hûd, 11/114; İsrâ, 17/ 78; Bakara, 2/238; İnsan, 76/25-26.

⁴⁸ Mâverîdî, Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *el-Hâvi’l-Kebîr fi Fikhi’l-Mezhebi’l-İmami’s-Şâfi*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1994, II, 5.

⁴⁹ Nisâ, 4/103.

⁵⁰ Râzî, Muhammed b. Diyâuddin, *Mefâtilü’l-Gayb*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1994, VI/I, 29.

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفَاً مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ
يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ

“Günün iki tarafında ve gecenin bir kısmında namaz kıl. Zira hayırlar günahları siler...”⁵¹

Ayette zikredilen “salât” kelimesinin beş vakit farz namazları kapsadığı konusunda ihtilaf yoktur.⁵² “Günün iki tarafı” ile “gecenin bazı saatleri” konusunda İslâm uleması farklı görüşler beyan etmektedir. Günün birinci tarafından maksat sabah namazı, ikinci tarafından maksat ise öğle ile ikinci namazlarıdır.⁵³ Râzî'nin tercihinin göre “günün iki tarafından” maksat sabah ile ikinci namazlarıdır.⁵⁴ “Zülefeden mine'l-leyl” (gecenin bir kısmında) tabiri ise akşam ile yatsı namazlarını kapsar.⁵⁵

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِلدُّلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقِرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ
أَقِمِ قِرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُوداً

Güneşin zevalinden (öğle vaktinde batıya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir.⁵⁶

Bu ayetin manasını daha iyi anlamak için ayette geçen “dûlûki's-şem”, “ğasaki'l-leyl” ve “kur'ane'l-fecri” kelimelerinin açıklanması gerekmektedir.

“Dûlûki's-şems”, güneşin batmaya meyletmesi⁵⁷, güneşin sararması veya semanın ortasından batıya kayması anlamlarına gelir.⁵⁸ “Ğasaku'l-leyl”, gecenin şiddetli karanlığı anlamındadır.⁵⁹ “Kur'ane'l-fecri” ise sabah namazı anlamındadır. Kur'an burada kıraat demektir. Sabah namazına kur'an denmesinin sebebi kıraatin rükün olmasıdır. Bu ifade aynı zamanda kıraat olmadan namazın caiz olma-

diğına delalet eder.⁶⁰ Namaza rükû, sücut ve kunut dendiği gibi kıraat de denilmiştir.⁶¹ Buna meânî ilminde “mecâzi mürsel” denir. Mecaz-i mürselin farklı kullanımları vardır. Buradaki kullanım “zıkr-i cüz irade-i küll” kısmına girer. Burada namazın bir parçası olan kıraat zikredilmiş, namazın tamamı kastedilmiştir.⁶²

فَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ
الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ
تَرْضَى

O halde onların söylediklerine sabret, güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tesbih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tesbih et ki hoşnut olasın.⁶³

Bu ayette geçen “tesbih et” sözünden maksadın namaz kılmak olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Çünkü namaz tesbihin zirve noktası ve en faziletlisidir. Bu namazdan maksadın farz veya nafil namaz olduğu konusunda ise ulema ihtilaf etmiştir.⁶⁴ Bundan maksat farz namazlar olduğu takdirde, “güneşin doğuşundan önce tesbih et” (namaz kıl.) ifadesinden maksat sabah namazı, “güneşin batışından önce tesbih et” ifadesinden maksat ise ikinci namazı⁶⁵ veya öğle ile ikinci namazlarıdır.⁶⁶ “Gecenin saatlerinde tesbih et” ifadesinden maksat ise akşam ve yatsı namazlarıdır. “Gündüzün etraflarında tesbih et” ifadesi ise gündüzün iki ucunda kılınan sabah ile akşam namazları için tekit hükmündedir.⁶⁷ Bu ayette “tesbih” namaz anlamında kullanıldığı gibi, İbn Abbâs ile Süfyân Sevrî'ye göre Kur'an'da zikredilen tüm “tesbihler” namaz anlamındadır.⁶⁸

⁶⁰ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, yy., ts., X, 306.

⁶¹ Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâki't-Tenzil ve Uyyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Tenzil*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut, 1997, II, s. 641.

⁶² Taftazânî, Sa'duddin, *Muhteserü'l-Maânî*, Salâh Bilici Kitabevi, İstanbul, ts., s. 325.

⁶³ Tâhâ, 20/130.

⁶⁴ İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, III, 260.

⁶⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 96; İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, III, 261.

⁶⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, I, s. 455.

⁶⁷ Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, XI/II 134; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, I, 455.

⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, 150.

⁵¹ Hûd, 11/114.

⁵² İbn Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts. III, 28.

⁵³ Mâverdî, *el-Hâvi*, II, 6.

⁵⁴ Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, IX/II, 74.

⁵⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, I, 455.

⁵⁶ İsrâ, 17/78.

⁵⁷ İsfahânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, s. 317.

⁵⁸ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Mühîd*, III, 312.

⁵⁹ İsfahânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, s. 606.

فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ {17} وَلَهُ
الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ

Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah'ı tesbih edin. Göklerde ve yerde hamt O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde de Allah'ı tesbih edin.⁶⁹

Bu iki ayeti kerime de bazı âlimlere göre beş vakit namazı, diğer bazılarına göre ise tenzihi emretmektedir. Ancak mutlak emir, türlerinden birine has olmadığından her iki tefsire göre de namazı da kapsar. Çünkü namaz tenzihinin en faziletlisidir.⁷⁰

Sahabeden Abdullah b. Abbâs (58/687) da bu âyetlerin beş vakit namaza delalet ettiğini söylemiştir. O, "Beş vakit namaz Kur'an'da vardır." demiş, kendisine, "Bu nerede?" diye sorulunca şöyle cevap vermişti: Allah, "Akşam vaktine girdiğinizde tesbih eden" diye buyurur. Bu, akşam ve yatsı namazlarıdır. "Sabah vaktine girdiğinizde de Allah'ı tesbih edin" der. Bu sabah namazıdır. "Aşiyi vaktinde de Allah'ı tesbih edin" der. "Bu da ikinci namazıdır." "Öğle vaktine girdiğinizde de Allah'ı tesbih edin" der. Bu da öğle namazıdır.⁷¹ Elmalılı (1358/1939) da bu iki ayetin beş vakit namazlara delalet ettiğini şöyle özetlemektedir: Onun için namaz hem zikirdir, hem de bir tenzih ve tesbihtir. Şu halde tesbih denince, her çeşidini içerirse de mutlak (kayıtsız) ifade, mükemmele yorumlanacağına göre ilk önce namaza yorumlanır. Onun için burada beş vakit namaz saatleri özetlenmiştir... "Akşama gireceğiniz vakit" güneşin batışını takip eden akşam namazı vakti ile şafağın kaybolmasını takip eden yatsı namazı vaktini kapsar. "Sabahlayacağınız vakit" ifadesi fecr-i sadıktan güneşin doğuşuna kadar olan sabah namazı vaktini kapsar. "Aşiyi" ikinci namazını, "öğleye gireceğiniz zaman" ifadesi de öğle namazı

vaktini ifade etmektedir.⁷²

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ
الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ {39} وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ

"(Resûlüm!) Onların dediklerine sabret. Güneşin doğuşundan önce de, batışından önce de Rabbini hamt ile tesbih et. Gecenin bir bölümünde ve secdelerin (namazların) ardından da O'nu tesbih et."⁷³

Ayette "tesbih et" ifadesinden maksat namaz kılmaktır. "Güneşin doğuşundan önce tesbih et" (namaz kıl) ifadesi sabah namazına, "Batışından önce tesbih et" öğle ile ikinci namazlarına delalet eder. "Gecenin bir kısmında tesbih et" ifadesi ise akşam ile yatsı namazlarına delalet eder.⁷⁴ "Secdelerin (namazların) arkasında tesbih et" ifadesinden maksadın akşam namazının sünneti, farz namazlardan sonra kılınan nafile namazlar⁷⁵ veya namazların ardından yapılan tesbihât olduğu söylenmektedir.⁷⁶

وَأذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ
وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا

"Sabah akşam Rabbinin adını an. Gecenin bir kısmında O'na secde et; geceleyin de O'nu uzun uzadıya tesbih et."⁷⁷

Buradaki birinci ayet sabah namazıyla ikinci namazını kapsamakta ve bu iki namazı emretmektedir. Ayette zikredilen "bükreten" günün başı, "asîlâ" ise günün sonu demektir. Allah'ı zikretmekten maksat ise namaz kılmaktır. Buna göre ayetin manası, "günün başında ve sonunda namaz kıl" şeklindedir. Günün başındaki namaz sabah namazı, sonundaki namaz da ikinci namazıdır.⁷⁸ İkinci ayetin başında ifade edilen "Gecenin bir kısmında

⁶⁹ Rûm, 30/17-18.

⁷⁰ Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, XIII, 104.

⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIV, 14; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, I, 455.

⁷² Yazır, Elmalılı, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, Fatih, İstanbul, ts., VI, 244.

⁷³ Kâf, 50/39-40.

⁷⁴ Mâverdî, *el-Hâvi*, II, 5; Neseî, Abdullah b. Ahmed, *Tefsîr'u'n-Neseî Medârikü't-Tenzîl ve Hakâitü't-Te'vîl*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 1996, IV, 264.

⁷⁵ Mâverdî, *el-Hâvi*, II, s. 5.

⁷⁶ İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 162.

⁷⁷ İnsan, 76/25-26.

⁷⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 675; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, 150; İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 355.

O'na *secde et'* emrinden maksat ise, Kurtubî'ye göre akşam ile yatsı namazı iken,⁷⁹ Zemahşerî (538/1144) ile İbn Arabî'ye (543/1148) göre bundan maksat, akşam ile yatsı namazları olabileceği gibi, gece vaktinde kılınan nafîle namaz da olabilir.⁸⁰

IV. SÜNNETTE NAMAZ VAKİTLERİ

Resulûllah (s.a.v.)'in iki vazifesi vardır: Biri *"tebliğ"*, diğeri de *"tebyin."*⁸¹ Resulûllah (s.a.v.)'in bu vazifelerini şu ayetler beyan etmektedir: *"Ey Resul! "Rabbinden sana nâzil olanı insanlara ulaştır. Şayet bunu yapmazsan Rabbinin mesajını ulaştırmış olamazsın...."*⁸², *"İnsanlara indirileni beyan edesin diye sana zikri (Kur'an-ı) indirdik."*⁸³, *"Biz, kitabı sana sadece onların içinde ihtilafa düştüklerini kendilerine beyan edesin, inanan bir topluluğa hidayet ve rahmet olsun diye indirdik."*⁸⁴

Kur'an, hususiyeti gereğince, ekseriyetle ahkâm konusunda teferruatlı bilgi vermiyor, bilakis konuyla ilgili özet bilgi vermekle iktifa ediyor. Dolayısıyla Kuran'ın beyana ihtiyacı vardır. Kur'an'ı beyan eden ise Hz. Peygamber'dir. Hz. Peygamber beyana ihtiyacı olan ayetleri beyan ettiği gibi, namaz vakitlerini de detaylı bir şekilde beyan etmiştir. Ancak konuyla ilgili birçok hadis rivayeti mevcut olup bunların bir kısmı zahiren birbiriyle çeliştiğinden vakitler konusunda bazı ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Konuyla ilgili birçok hadis rivayeti mevcut olup, bu rivayetler birçok tarik (yol)'dan gelmiştir. Konumuz

icabı bu rivayetlerin bir kısmını zikretmekle yetineceğiz.

İbn Abbas'ın rivayetine göre Resulûllah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *"Hz. Cebrâil Kâbe'nin yanında iki sefer bana imamlık yaptı. Gölge bir ayakkabı bağı kadar olup güneş semanın ortasından batıya meylettiği bir sırada bana öğle namazını kıldırdı. Her şeyin gölgesi kendisi kadar olunca bana ikinci namazını kıldırdı. Akşam namazını ise oruçlunun iftar edeceği bir sırada kıldırdı. Yatsıyı da şafağın kaybolduğu bir sırada kıldırdı. Sabah namazını ise yemek ve içmek oruçluya haram olduğu bir sırada kıldırdı. Ertesi gün öğle namazını her şeyin gölgesi kendisi kadar olduğu bir sırada kıldırdı. İkinciye her şeyin gölgesi iki katı olduğu sırada kıldırdı. Akşamı oruçlunun iftar edeceği bir sırada kıldırdı. Yatsıyı gecenin üçte biri geçtiği bir sırada kıldırdı. Sabah namazını ise isfâr (aydınlık) olduğu bir sırada kıldırdı. Sonra bana baktı ve şöyle dedi: Bu, senden önceki peygamberlerin vaktidir ve namaz vakti bu iki vakit arasındır."*⁸⁵

Bu hadiste namaz vakitlerinin başı ve sonunun Hz. Cebrâil tarafından beyan edildiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla namaz vakitleri vahiy ile belirlenmiştir. Bu da hadislerin, en azından bir kısmının vahye⁸⁶ dayalı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, *"Biz ancak senin Rabbinin emriyle ineriz..."*⁸⁷ ayeti Resulûllah (s.a.v.)'in Hz. Cebrâil'e, *"Seni bizi daha sık ziyaret etmekten alıkoyan nedir?"* diye sorması üzerine nâzil olup⁸⁸ Cebrâil'in ancak Yüce Allah'ın emriyle dünyaya ineceğini ifade etti. *"Onlar (melekler) Allah'tan önce söz söylemezler ve hep O'nun emriyle iş görürler."*⁸⁹ ayeti de meleklerin Allah'ın emri olmadan hiçbir iş yapmayacaklarını sarih bir şekilde ifade et-

⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, 150.

⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 675; İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 355.

⁸¹ Tebyin istilâhî bir kavram olarak şöyle tanımlanmaktadır: *"Resulullah (s.a.v.)'in Kur'an-ı Kerim'in ahkâmından mutlak olanı takyit etmesi, mücmel olanı tafsil etmesi, umumi olanı tahsis etmesidir."* Kur'an-ı Kerim'de mücmel olarak gelen namaz, oruç, zekât ve hac menâsikini tafsilatıyla anlatan hadisler, *"tebyin"* için örnektir. (es-Sibâî, Mustafa, *es-Sünnetü ve Mekânetüha fi'l-Teşri'i'l-İslâmî*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1985, s. 379 vd.)

⁸² Mâide, 5/67.

⁸³ Nahl, 16/44.

⁸⁴ Nahl, 16/64.

⁸⁵ Ebû Dâvûd, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, "Salât", 2.

⁸⁶ Burada vahiyden maksadımız dinî bir konuyu beyan eden veya dinî bir hüküm koyan hadislerin ya Hz. Cebrail'e veya ilham yoluyla Cenâb-ı Allah'a dayanmasıdır. Bu tür hadisler beşerî bilgi olmadığından bunlara *"vahyi gayri metlû"* demek mümkündür.

⁸⁷ Meryem, 19/64.

⁸⁸ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihü'l-Bühârî*, Şirketu Dâri'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, Beyrut, 1997, "Tefsir", 19/2.

⁸⁹ Enbiyâ, 21/27.

mektedir.

Abdullah b. Amr'ın rivayetine göre Resulûllah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Öğle vakti ikinci vaktinin girişine kadardır. İkinci vakti güneşin sararmadığı zamana kadardır. Akşamın vakti şafağın canlılığı kaybolmadığı zamana kadardır. Yatsının vakti gecenin yarısına kadardır. Sabahın vakti güneş doğuncaya kadardır.”⁹⁰

Ebû Hureyre'den gelen (r.a) rivayetlerle göre Resulûllah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Kim güneş doğmadan sabah namazından bir rekât namaz kılrsa sabah namazını vaktinde kılmış olur. Kim güneş batmadan akşam namazından bir rekât namaz kılrsa akşam namazını vaktinde kılmış olur.”⁹¹

“Namazın başı ve sonu vardır. Öğle namazının ilk vakti güneşin zâil olmasıdır, son vakti ise ikinci vaktinin girmesine kadardır. İkinci namazın ilk vakti vaktinin gireceği sıradır, son vakti ise güneşin sararmasına kadardır. Akşamın ilk vakti güneşin battığı andır, son vakti sema ufkunun kaybolmasıdır. Yatsının ilk vakti ufkun kaybolduğu andır, son vakti ise gecenin yarı olacağı andır. Sabahın ilk vakti fecrin doğduğu andır, son vakti ise güneşin doğuşuna kadardır.”⁹²

Câbir b. Abdullah'ın rivayetine göre kendisine sabah olduğu belli olunca Resulûllah (s.a.v.) sabah namazını kıldı.⁹³

Abdullah b. Ömer'in Mevlâsı Nâfî'den gelen rivayete göre Hz. Ömer valilerine şöyle mektup yazdı... “Gölge bir arşın olduğu sırada öğle namazını kılın. İkindiye ise güneş henüz yüksek olup beyaz iken ve bir süvarinin güneş batmadan iki veya üç fersah bir yolu gidebilecek bir sırada kılın. Akşamı güneş batınca kılın. Yatsıyı şafak kaybolunca kılın... Sabahı yıldızlar henüz açık olup iç içe girmiş halde iken

kılın.”⁹⁴

Bu hadisin lafzı Hz. Ömer'e aittir, ancak mana açısından önceki hadislerle aynıdır. Bu hadis, hadis usûlüne göre merfu hadis hükmündedir. Çünkü sahabe içtihadî bir konu olmayıp, akıl ile de bilinmeyen bir konuda bir şey söylediği zaman bunu Resulûllah (s.a.v.)'tan duyduğu kabul edilir.⁹⁵Burada da durum böyledir. Çünkü Hz. Ömer'in kendi içtihadıyla namaz vakitlerini belirleme yetkisi olmadığından, ya Resulûllah (s.a.v.)'ın fiilî sünnetine veya Resulûllah (s.a.v.)'tan duyduğu hadislere dayanarak bu şekilde valilerine mektup yazmıştır.

V. SABAH NAMAZININ İLK VE SON VAKTİ

Sabah namazının ilk vakti ikinci fecir yani “feci-i sadık” ile başlar, güneşin doğuşuyla son bulur. Sabah namazının ilk vakti konusunda mezhepler arasında ihtilaf yoktur. Hatta İmam Nevevî (676/1277)⁹⁶ ile İbn Kudâme (630/1233)⁹⁷ bu konuda icma olduğunu söylerken, İbn Rüşd (595/1199) bu konuda ittifak olduğunu söylemektedir.⁹⁸Kâsânî (587/1191) konuyla ilgili şunları söylemektedir: “Sabah namazının vakti fecr-i sadığın doğmasıyla başlar, güneşin doğuşuna kadar devam eder. Feci-i kâzib'e (yalancı fecir) ise itibar edilmez. Bununla yatsı namazının vakti çıkmaz, oruçluya yemek haram olmaz ve sabah namazının vakti girmez.”⁹⁹

Okuma imkânı bulduğumuz diğer fı-

⁹⁰ Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahih-u Müslim*, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut, 2004, “Mesâcid”, 31.

⁹¹ Buhârî, “Mevâkîtu's- Salât”, 17; Müslim, “Mesâcid”, 30.

⁹² İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, Dâru't-Tâc, Beyrut, 1989, “Salât”, 91.

⁹³ Nesâî, “Salât”, 24.

⁹⁴ Mâlik, *el-Muvatta*, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut, 1994, “Vukûtu's-Sâlat”, 1.

⁹⁵ Beykûnî, Ömer b. Muhammed, *el-Menzumetü'l-Beykûniyye*, Dâru'l-Kalem, Dimişk, ts, s. 74.

⁹⁶ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyuddin b. Şeref, *el-Mecmu Şerhü'l-Muhezzeb*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 2001, III, 34.

⁹⁷ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Makdesî, *el-Muğni alâ Muhtasari'l-Hirakî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut, 2004, I, 278.

⁹⁸ İbn Rüşd, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-Müctehid*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1996, I, 118.

⁹⁹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, I, 559.

kıh kaynakları da konu hakkında şu şekilde özetlenebilecek bir ifadeyi kullanmaktadır: “Sabah namazının vakti fecr-i sadık ile başlar, güneşin doğuşuna kadar devam eder.” Merğînânî (593/1197),¹⁰⁰ Burhânuddin (616/1219),¹⁰¹ İbn Nüceym (970/1563),¹⁰² Nevevî,¹⁰³ İbn Hacer el-Heytemî (974/1566), Remlî (1004/1596)¹⁰⁴ ve Sa’nânî (1182/1768)¹⁰⁵ aynı anlamda bir ifadeyi kullanmaktadırlar. Şevkânî konuyla ilgili daha detaylı şu malumatı vermektedir: “Sabah namazının vakti fecrin doğuşuyla başlar, güneşin doğuşuna kadar devam eder. Bu vakitlerde ihtilaf yapmamak gerekir. Çünkü bunların delilleri açık ve nettir. Resûlullah (s.a.v.) bunları tekrar tekrar izah ederek, ashâbı bu konuda başka bir şeye ihtiyaç duymayacakları şekilde aydınlatmıştır.”¹⁰⁶

Fecr-i sadık ile fecr-i kâzib konusunda şu malumat verilmektedir: Fecir iki tanedir: Birincisine fecr-i evvel (birinci fecir) ve fecr-i kâzib (yalancı fecir), ikincisine de fecr-i sâni (ikinci fecir) ve fecr-i sadık (doğru fecir) denir.¹⁰⁷ Birinci fecir dikey bir çizgi şeklinde semaya doğru yükselir, ince ve uzundur. Araplar bunu kurt kuyruğuna benzeterek, kurt kuyruğu derler.¹⁰⁸ Bu fecir kaybolduktan

sonra fecr-i sadık doğar. Bu fecir geniş bir şekilde sema ufkunda yayılır. Bütün ahkâm, fecr-i sadığa bağlıdır; bununla yatsı vakti çıkar, sabah namazının vakti ile imsak vakti girer, oruçluya yemek ve içmek haram hale gelir. Birinci fecre icma ile hiçbir hüküm taalluk etmez (bağlanmaz).¹⁰⁹

Sabah namazının vaktinin fecr-i sadık ile başlayıp, güneşin doğuşuna kadar devam edeceğini, fecr-i kazib’e itibar edilmeyeceğini ve tüm ahkâmın fecr-i sadığa taalluk edeceğini söyleyen İslâm hukukçuları, konuyu sarıh bir şekilde beyan eden müteaddit hadis rivayetlerine dayanmaktadır.¹¹⁰ Bu hadislerden birkaç tanesini zikrederim:

Bilal’in (birinci) ezanı sizden birini sahur yemekten men etmesin, çünkü o, gece ezan okur ki sizden uyanık olan dönsün, uykuda olan da uyuşsun. Resûlullah (s.a.v.) elini semaya kaldırıp indirerek “Şu şekilde dik olan” (fecir de sizi sahur yemekten men etmesin), tekrar parmaklarını açarak “Bu şekilde yayılan” (yani geniş bir şekilde yayılan) fecir doğana kadar sahur yiyiniz.” buyurdu.¹¹¹

*Bilal’in (birinci) ezanı sizi aldatmasın, (sizi sahur yemekten alıkoymasın), bu beyazlık da (sizi sahur yemekten alıkoymasın), geniş bir şekilde yayılan fecir (doğana kadar yemek yiyin.)”*¹¹²

*Bilal’in (birinci) ezanı sizi sahur yemekten alıkoymasın. Şu şekilde (yani dikey bir çizgi şeklindeki) beyazlık da sizi sahur yemeğinden alıkoymasın. Geniş bir şekilde yayılan fecir doğuncaya kadar (sahur yiyiniz.)”*¹¹³

*Namaz vakitlerinin başı ve sonu vardır... Sabah namazının başı fecrin doğuşudur, sonu ise güneşin doğuşuna kadardır.”*¹¹⁴

Fecir iki tanedir: Bir fecirde (oruçluya) yemek haramdır, namaz helaldir. Diğer fecirde

¹⁰⁰ Merğînânî, Burhânuddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Bekir, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, Şirketu Dâri'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, Beyrut, ts., I, 47.

¹⁰¹ Burhânuddin, Ebû'l-Maâli Mahmud b. Ahmed, *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-Fikhi'n-Numânî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, I, 273.

¹⁰² İbn Nüceym, Zeynuddin b. İbrahim b. Muhammed, *el-Bahru'r-Râik, Şerhu Kenzi'd-Dakâik*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, I, 423.

¹⁰³ Nevevî, *Ravdetu't-Tâlibîn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, I, 293.

¹⁰⁴ Heytemî, *Tühfetü'l-Muhtâc*, I, 425 vd.; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, I, 353.

¹⁰⁵ Sa'nânî, Muhammed b. İsmail, *Subulü's-Selâm Şerhu Bulûğî'l-Meram*, Şirketu Dâri'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, Beyrut, ts., I, 121.

¹⁰⁶ Şevkânî, Muhammed b. Ali, *es-Seylû'l-Cerrâr el-Mütedeffiku alâ Hadâki'l-Ezhâr*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2004, I, 113.

¹⁰⁷ Fecr-i kazıp doğduğundan bir süre sonra kaybolduğu için kendisine fecr-i kazıp denilir, fecr-i sadık ise hakikaten sabahın habercisi olduğundan kendisine fecr-i sadık denilmektedir. (Nevevî, *el-Mecmu*, III, s. 34.)

¹⁰⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, I, 559.

¹⁰⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 278; Nevevî, *el-Mecmu*, III, 34.

¹¹⁰ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 47; Nevevî, *el-Mecmu*, III, 34; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 50.

¹¹¹ Müslim, “Siyâm”, 8; Ebû Dâvûd, “Siyâm”, 18.

¹¹² Müslim, “Siyâm”, 8.

¹¹³ Ebû Dâvûd, “Siyâm”, 17.

¹¹⁴ Tirmizî, “Ebvâbu's-Salât”, 114.

namaz haramdır, yemek helaldir.¹¹⁵

Sabah namazının ilk vakti konusunda ihtilaf yoktur. Son vakti konusunda ise şaz sayılabilecek farklı bir görüş mevcuttur. Bu görüşe göre sabah namazının son vakti *isfâr*'a kadardır. ¹¹⁶ *İsfâr*'dan sonra kılınan namaz kaza sayılır ve kişi mazeretsiz olarak namazını bu vakte bırakırsa günahkâr olur.¹¹⁷Bu görüşün delili Cebrâil (a.s.)'in Resulullah (s.a.v.)'a namaz kıldırıldığını ifade eden hadistir. Bu hadisin ifadesine göre Cebrâil (a.s.) ikinci gün *isfâr* vaktinde sabah namazını kıldırılmış, namazdan sonra, "Vakit bu iki vakit arasındır."¹¹⁸ demiştir. Hadisin sonunda yer alan bu ifadeye göre sabah namazının son vakti *isfâr*'a kadardır. İbn Kasım (191/807)¹¹⁹ ile Ebû Said el-İstahrî (328/940)¹²⁰ bu kanaati taşımaktadırlar.¹²¹

İbn Kasım ile Ebû Said'in delil olarak zikrettiği bu hadis, konuyla ilgili diğer hadis rivayetleriyle¹²² çeliştiğinden İslâm hukukçuları tarafından tevil edilerek hadiste zikredilen vakitten maksadın ihtiyâr vakti olduğu söylenmiştir.¹²³Fukahanın bir kısmı ise, bu görüşe aşırı tepki göstererek bunu söyleyenlerin icmanın dışına çıktıklarını söylemektedir-

ler.¹²⁴

VI. SABAH NAMAZININ EN FAZİLETLİ VAKTİ

Sabah namazının fazileti vakti konusunda iki görüş vardır: Bir görüşe göre *isfâr* vaktinde kılmak, diğer bir görüşe göre ise, vaktin evvelinde, henüz ortalık karanlık iken kılmak daha faziletlidir.

A. İsfâr Vaktinde Kılmak Daha Faziletlidir

İsfâr *أسفر* "esfere" fiilinin masdarıdır. Bunun kök fiili *سفر* "sefere"dir. *Sefere* vuzuha kavuştu, yüzünü açtı, yolculuğa çıktı, başından sarığını kaldırdı, kavmin arasını ıslah etti ve evi süpürdü gibi manalara gelir.¹²⁵ *İsfâr* ise aydınlık anlamındadır. *أسفر الصبح* "Esfere's-subhu" ise sabah aydınlandı manasındadır.¹²⁶ Hakikatleri ortaya çıkardığı için kitaba da "sifr" denir. Çoğulu "esfâr" gelir. "Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir..."¹²⁷ ayetinde de "esfâr" kelimesi kitaplar anlamında kullanılmıştır.¹²⁸ *İsfâr* kavramı fıkıh kaynaklarında sabah namazının, ortalığın iyice aydınlandığı bir sırada kılınmasını ifade etmek için kullanılmaktadır.

İbrahim en-Nehâî (95/714), Tâvûs b. Keysân (106/724), Ebû Hanife (150/767), Ebû Yusuf (182/798), İmam Muhammed (189/804), Said b. Cübeyr, İmam Sevrî (161/778), Küfe uleması, Irak ulemasının ekseriyeti ve İbn Mes'ud'un arkadaşlarına göre sabah namazını *isfâr* vaktinde kılmak daha faziletlidir.¹²⁹ Hanefî fıkıhına ait kaynaklar ve Hanefî mezhebi-

¹¹⁵ İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshak en-Nisâbü'rî, *Sahihu İbn Huzeyme*, (thk, Muhammed Mustafa el-A'zemi, el-Mektebû'l-İslâmî, Riyad, 2003, "Salât", 30.

¹¹⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I, 118;

¹¹⁷ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebir*, II, 30; Nevevî, *el-Mecmu'*, III, 34.

¹¹⁸ Ebû Dâvûd, "Salât", 2.

¹¹⁹ Bu zat İmam Mâlik'in talebelerindedir. İsmi Abdurrahman b. Kasım'dır. İmam Malik ile yirmi yıl arkadaşlık yapmış, zuht ve ilmi cem etmiş, hicri 191 tarihinde vefat etmiştir. (Şîrâzî, Ebû İshak, *Tabakâtu'l-Fukâhâ*, Dâru Râid el-Arabî, Beyrut, 1970, s. 75.)

¹²⁰ Ebû Said, Şâfiî mezhebine mensup imamlardan biridir. Kum kentinde kadilik yapmış, kadiliğin adabıyla ilgili güzel bazı kitaplar yazmıştır. Hicri 328 yılında vefat etmiştir. (Şîrâzî, *Tabakâtu'l-Fukâhâ*, s. 55.)

¹²¹ Nevevî, *el-Mecmu'*, III, 24.

¹²² "Sabah namazının başı fecrin doğuşudur, sonu ise güneşin doğuşuna kadardır." hadisi gibi. (Tirmizî, "Ebvâbu's-Salât", 114.)

¹²³ Nevevî, *el-Mecmu'*, III, 24.

¹²⁴ Ebû Muhammed, Abdülvahhâb b. Ali b. Nasr el-Bağdâdî, *el-İşrâf alâ Nüketi Mesâilî'l-Hilâf*, yy., ts., I, 216.

¹²⁵ Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996, I, 432.

¹²⁶ İbnü'l-Esîr, Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fi Ğaribi'l-Hadisi*, el-Mektebû'l-İslâmî, yy. 1963, II, 372.

¹²⁷ Cum'a, 62/5.

¹²⁸ İsfehânî, *Müfredât*, s. 412.

¹²⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I, 118; Aynî, Mahmud b. Ahmed b. Mûsâ Bedrüddin, *Nuhebu'l-Efkâr fi Tankîhi Mebâni'l-Ahbâr*, Dâru'n-Nevâdir, Beyrut, 2008, III, 377.

ne mensup âlimlerin büyük çoğunluğu bu konuda ittifak halindedir. Kaynaklarda konuyla ilgili şu malumat verilmektedir: “Hava bulutlu olmadığı zaman, Müzdelife’de bulunan hacılar hariç, gerek yolculukta olsun, gerek ikamet durumunda olsun, gerek yaz mevsiminde olsun, gerek kış mevsiminde olsun, tüm insanlar için *isfâr* vaktinde sabah namazını kılmak vaktin evvelinde kılmaktan daha faziletlidir.”¹³⁰ Merğînânî,¹³¹ Mevsîlî,¹³² Haskefî,¹³³ Nesefî¹³⁴ ve İbn Nüceym¹³⁵ de sabah namazının *isfâr* vaktinde kılınmasının daha faziletli olduğunu söylemektedirler.

Mâlîkî mezhebinin bir görüşüne de göre sıcak mevsimlerde sabah namazını *isfâr* vaktinde kılmak daha faziletlidir. Bu konuda şunlar nakledilmektedir: “Camide cemaat ile kılınan namaza gelince, bize göre bunda insanlara kolay olanı seçmek daha sevimlidir. Buna göre kış mevsiminde sabah namazını vaktin evvelinde kılmak, yaz mevsiminde ise vaktin ortasında kılmak daha faziletlidir.”¹³⁶ Mâlîkî mezhebinin bu görüşü, Muâz b. Cebel’i (18/639) Yemen’e gönderirken Resulullah (s.a.v.)’ın kendisine emrettiği, “... Kış mevsimi olduğunda sabah namazını vaktin başında kıl, kıraati de gücün yettiği kadar uzat, ancak insanları usandırma... Yaz mevsimi olduğu zaman ise sabah namazını *isfâr* vaktinde kıl...”¹³⁷ hadisine dayanmaktadır.¹³⁸

Buna benzer bir görüş Ahmed b. Hanbel’den de gelmiştir. Bir rivayete göre o,

sabah namazını cemaatin durumuna bağlayarak, erken toplanması halinde namazı erken kılmanın, geç toplanması halinde ise geç kılmanın daha faziletli olduğunu söylemiştir.¹³⁹ Ashâbı kiramdan ise İbn Mes’ud (32/652) ile Hüseyin b. Ali’nin *isfâr* vaktinde sabah namazını kıldıkları, Hz. Ömer ile Muğire b. Şu’be’nin bazen vaktin evvelinde, bazen de *isfâr* vaktinde kıldıklarına dair rivayetler de mevcuttur.¹⁴⁰

İsfâr vaktinde sabah namazını kılmak erkeklere mahsustur. Kadınlar için sabah namazını vaktin evvelinde, diğer namazları cemaat dağıldıktan sonra kılmak daha faziletlidir.¹⁴¹

Hanefî fıkıh âlimlerinden Tahâvî (321/933) bu konuda farklı düşünmektedir. Ona göre sabah namazında faziletli olan *tağlis*¹⁴² ile *isfâr*’i cem etmektir. Buna göre *ğalas* (karanlık) vaktinde namaza başlanır, kıraat uzatılır ve *isfâr* vaktinde namaz bitirilir. Çünkü böyle yapıldığı takdire hem *tağlis* ile *isfâr* hadisleri cem edilir, hem de Resûlullah (s.a.v.) ve ashâbından gelen rivayetlere uyulmuş olur.¹⁴³ İbn Sâatî de Tahâvî’nin bu görüşünü benimsemektedir. Halebî ise, Tahâvî’nin bu görüşünü eleştirerek, böyle bir şeyin Hanefî fukâhasına isnat etmenin meşhur olan görüşe muhalif olduğunu söyler.¹⁴⁴

Tahâvî’nin bu görüşünü farklı şekilde nakledenler de vardır. Kâsânî, Tahâvî’den şunu nakleder: “Şayet kişi namazında kıraatini uzatmak isterse *tağlis* vaktinde namaza başlar, *isfâr* vaktinde bitirir, şayet böyle bir isteği yoksa *isfâr* vaktinde namazına başlar, *isfâr* vaktinde bitirir.”¹⁴⁵ İbn Nüceym ise, Tahâvî’nin bu görüşü mezhep imamlarından

¹³⁰ Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi*, I, 571; Burhânuddin, *el-Muhîtü’l-Burhânî*, I, 274.

¹³¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 49.

¹³² Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, I, 53.

¹³³ Haskefî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdurrahman *ed-Dürri’l-Muhtâr*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 2002, I, 53.

¹³⁴ İbn Nüceym, Zeynuddin b. İbrahim b. Muhammed, *el-Bahru’r-Râik Şerhu Kenzi’d-Dakâik*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1997, I, 429.

¹³⁵ İbn Nüceym, *en-Nehri’l-Fâik*, I, 162.

¹³⁶ Kayrevânî, *en-Nevâdir ve’z-Ziyâdât*, I, 153; İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 280.

¹³⁷ el-Emevî, Ebû Eyyüb Yahya b. Said, *el-Megâzî*, yy., ts., s. 361.

¹³⁸ Kayrevânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *en-Nevâdir ve’z-Ziyâdât alâ Mâ fi’l-Müdeveneti min Ğayrihâ mine’l-Ümmehât*, yy., ts., I, 155.

¹³⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 280.

¹⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Salât, 93.

¹⁴¹ İbn Nüceym, *el-Bahru’r-Râik*, I, 429; İbn Nüceym, *en-Nehri’l-Fâik*, I, 162.

¹⁴² Tağlis, sabah namazını vaktin evvelinde henüz hava karanlık iken kılmaktır.

¹⁴³ Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, I, 53.

¹⁴⁴ Burhânuddin, *el-Muhîtü’l-Burhânî*, I, 274; İbn Nüceym, Sirâcuddin Ömer b. İbrahim, *en-Nehri’l-Fâik Şerhu Kenzi’d-Dakâik*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 2002, I, 162.

¹⁴⁵ Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi*, I, 571.

naklettiğini, ancak zahir rivayete göre mezhep imamlarının *isfâr* vaktini daha faziletli gördüklerini söylemektedir.¹⁴⁶Bu görüş Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'den de nakledilmiştir.¹⁴⁷

1. İsfâr'ın Ölçüsü

Vaktin başı belli olduğundan sabah namazı vaktin başında kılınır diyenler için belli bir ölçü ve vakit tayin etmek gerekmez. Ancak *isfâr* vakti kesin olarak belli olmadığından sabah namazı *isfâr* vaktinde kılınır diyenlerin *isfâr* için bir ölçü belirlemeleri gerekir. Bunun için sabah namazı *isfâr* vaktinde kılınır diyen âlimler, *isfâr* için belli bir ölçü de tayin etmişlerdir. Bu âlimlerin bir kısmı *isfâr* için vaktin yarısını tavsiye etmektedirler.¹⁴⁸ İmsak ile güneşin doğuşu arasında da takriben 80 ile 90 dakikalık bir süre vardır. Buna göre güneşin doğuşuna 40 veya 45 dakika kala namaza başlanmalıdır. Bu âlimlerin diğer bir kısmı bu konuda şöyle bir ölçü belirlemektedirler: "Sabah namazına öyle bir vakitte başlanmalıdır ki, şayet namaz esnasında kişinin abdesti bozulursa, tekrar abdest alıp güneş doğmadan önce namazını müstahap¹⁴⁹ olan kıraatle kılabilmelidir."¹⁵⁰ *İsfâr*'dan maksat kişinin oklarının düşeceği yeri görebilecek kadar ortalığın aydınlanması olduğunu söyleyen de¹⁵¹ vardır,¹⁵² vaktin dışına çıkmaması kaydıyla namazın çokça tehir edileceğini söyleyen de vardır.¹⁵³

Ebû Hanife'nin sabah ezanıyla namazı arasında öngördüğü fasıla miktarı ise, şu şekilde beyan edilmektedir: "Sabah namazı için ezan okunur, sonra iki rekât namaz kılı-

nır, sonra yirmi ayet okunacak kadar beklenir, sonra namaz için çağrı yapılır, bundan sonra yirmi ayet okunacak kadar beklenir ve kamet getirilip namaza başlanır." Buna göre namaza başlanırsa *tağlis* ile *isfâr* arasında namaza başlanmış olur. Buna göre Hanefilerin *isfâr*'dan maksatları, biraz uzaktaki eşyanın gözükebilecek kadar ortalığın aydınlanmasıdır.¹⁵⁴Ebû Hanife'nin bu ölçüsüne göre sabah namazı kılınırsa, güneşin doğuşuna takriben bir saat kala namaza başlanmalıdır.

2. İsfâr'ın Delilleri

Sabah namazının *isfâr* vaktinde kılınmasının daha faziletli olduğunu söyleyen âlimler, hem naklî hem de aklî bazı delillere dayanmaktadırlar.

a. Naklî deliller

Râfi b. Hadic'in rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Sabah namazını *isfâr* vaktinde kılınız, çünkü bunun sevabı daha çoktur."¹⁵⁵

Abdullah b. Mes'ud, "(Müzdelife dışında) Resûlullah (s.a.v.)'ın vakti dışında namaz kıldığını görmedim. (Müzdelife'de) akşam ile yatsıyı cem etti, sabah namazını da (mutat) vaktinden önce kıldı"¹⁵⁶ der.

Abdurrahman b. Yezid'den; "... Hz. Osman döneminde Hz. İbn Mes'ud ile hac yaptık... Müzdelife'ye vardığımızda bize akşam namazını kıldırды, sonra yemeğini isteyip akşam yemeğini yedi, sonra kalkıp yatsı namazını kıldı ve uyudu. Fecir doğunca hemen kalkıp sabah namazını kıldı. (Daima) *isfâr* vaktinde namaz kıldığından kendisine, "Sen bu saatte namaz kılmıyordun." dedim. O, "Ben Resûlullah (s.a.v.)'ın bugünde ve bu

¹⁴⁶ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*, I, 429.

¹⁴⁷ Aynî, *Nuhebu'l-Efkâr*, III, 378.

¹⁴⁸ İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-Fâik*, I, 162; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*, I, 429.

¹⁴⁹ Sabah namazında müstahap olan kıraat elli ile altmış ayeti tertîl ile okumaktır. (*İ'lâü's-Sünen*, II, 32)

¹⁵⁰ İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-Fâik*, I, 162; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*, I, s. 429.

¹⁵¹ Bunu söyleyen kişinin ismi belirtilmemiştir.

¹⁵² İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-Fâik*, I, 162.

¹⁵³ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*, I, 429; Haskefi, *ed-Dürrü'l-Muhtâr*, I, 53.

¹⁵⁴ Tahânevî, *İ'lâü's-Sünen*, II, 33.

¹⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 140, 142, 143; Ebû Dâvûd, "Salât", 8; Tirmizî, "Salât", 3; İbn Mâce, "Salât", 2. Bu hadisin lafzı Müsned'in iki rivayetinde **esfirû**, bir rivayetinde **asbihû** şeklindedir. Ebû Dâvûd'un rivayetinde **asbihû**, Tirmizî'nin rivayetinde **esfirû**, İbn Mâce'nin rivayetinde de **asbihû** şeklindedir. Bu hadis birkaç yoldan rivayet edilmiştir. Tirmizî bu hadise "hasen, sahih" demektedir.

¹⁵⁶ Buhârî, "Hac", 99; Müslim, "Hac", 48.

mekânda bu saatte namaz kıldığını gördüm." dedi.¹⁵⁷

Abdurrahman b. Yezid'den; "İbn Mes'ud hac yaptı. Ben de onunla birlikteydim. Tanyeri ağarınca bana, "Kamet et" dedi. Ona, "Senin bu saatte namaz kıldığını görmemiştin" dedim. O, "Resûlullah (s.a.v.) bugün ve bu mekânda hariç bu saatte namaz kılmıyordu" dedi. İbn Mes'ud şöyle dedi: "Bu ikisi yerleri değişen namazlardır; akşam namazı insanlar Müzdelife'ye vardiktan sonra kılınır, sabah namazı da tanyeri ağarınca kılınır."¹⁵⁸

Ali b. Rabia, Hz. Ali'nin, "Ey Teyyâh'ın oğlu! Sabah namazını isfâr vaktinde kıl"¹⁵⁹ dediğini nakleder.

Abdurrahman b. Esved, "İbn Mes'ud (r.a.) aydınlık vaktinde sabah namazını kılıyordu." der.¹⁶⁰

Harşe (r.a.)'nin rivayetine göre Hz. Ömer, bazen tağlis vaktinde bazen de isfâr vaktinde namaz kıldırıyordu.¹⁶¹

Abdülmelik b. Ömeyr'in rivayetine göre Muğire b. Şu'be sabah namazını hem tağlis vaktinde hem de isfâr vaktinde kaldırdı ve bu ikisi arasında sabah namazını kılıyordu.¹⁶²

Burada Rafi b. Hadic'in rivayet ettiği hadiste sabah namazının isfâr vaktinde kılınması emrediliyor, İbn Mes'ud'un rivayet ettiği hadis Resûlullah (s.a.v.)'in sabah namazını isfâr vaktinde kıldığına delalet ediyor, diğer hadisler ise ashâbı kiramdan bazılarının sabah namazını isfâr vaktinde kıldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla sabah namazını isfâr vaktinde kılmak daha faziletlidir.¹⁶³

b. Aklî Deliller

Burada aklî delillerden maksat, İslâm hukukçularının görüşlerini desteklemek için zikrettikleri gerekçelerdir. Bu görüşü savunan İslâm hukukçuları, yukarıda zikrettiğimiz hadis rivayetleriyle birlikte şunları söylemek-

tedirler: İsfâr vaktinde sabah namazını kılmak cemaatin çoğalmasına vesile olur.¹⁶⁴ Bu da istenen bir husustur. Hz. Peygamber de buna riayet ediyordu. Çünkü o, cemaat toplanınca yatsı namazını erken kılıyor, cemaat geç gelince de namazı tehir ediyordu.¹⁶⁵ Sabah namazı erken kılındığı zaman cemaat azalır. Çünkü bu sırada insanlar uykudadır. Ayrıca isfâr vaktinde namaz kılmak insanlardan sıkıntıyı kaldırmaktır. "İnsanlara en zayıfını dikkate alarak namaz kıldır..."¹⁶⁶ hadisi de bu hususa dikkat çekmektedir. Yaz mevsiminde öğle namazını tehir etmek de bu manaya matuftur. Aynı şekilde "Sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar Allah'ı zikreden bir kavim ile birlikte oturmam, benim için İsmail oğullarından dört köleyi azat etmekten daha sevimlidir..."¹⁶⁷ hadisine göre sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar camide oturmak menduptur. İsfâr vaktinde namaz kılmak buna vesile olur, vaktin evvelinde namaz kılmak ise bunu zorlaştırır.¹⁶⁸

Bu görüşü savunan İslâm hukukçuları, Resûlullah (s.a.v.)'in vaktin başında henüz hava karanlık iken sabah namazını kıldığını ifade eden rivayetleri ise, tevil ederek bunlara şöyle cevap veriyorlar: "Kadınlar camiye geldikleri sırada gâles (karanlık) vaktinde namaz kılmıyordu, daha sonra kadınlar camiden men edilince hüküm aslına döndü ve isfâr vaktinde namaz kılınmaya başlandı. Veya hadiste zikredilen karanlık (gâles) caminin içindeki karanlığa hamledilir. Yani dışarıda hava aydınlandığı halde caminin içi henüz karanlık idi. Resulûllah (s.a.v.)'in vaktin başında sabah namazını kıldığını ifade eden hadisi rivayet eden Hz. Âişe'nin (58/678) odası da caminin içinde olduğundan, havanın henüz karanlık olduğunu sanmış ve bu ifadeyi kullanmıştır. Bu hadisleri böyle tevil etme-

¹⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 410.

¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 461.

¹⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, "Salâvât", 93.

¹⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, "Salâvât", 93.

¹⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, "Salâvât", 93.

¹⁶² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, "Salâvât", 93.

¹⁶³ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 50; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, I, 571; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 53.

¹⁶⁴ Burhânuddin, *el-Muhitü'l-Burhânî*, I, 274;

¹⁶⁵ Müslim, "el-Mesâcid ve Mevâdiu's-Salât", 40.

¹⁶⁶ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, *el-Kazvinî, Sünen-u İbn Mâce, Dâru'l-Ma'rife*, Beyrut, 1996. "İkâmetu's-Salât", 48.

¹⁶⁷ Ebû Ya'la, Ahmed b. Ali el-Mevsilî, *Müsnedu Ebi Ya'la, Dâru'l-Ma'rife*, Beyrut, 2005, h. no: 3392.

¹⁶⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, I, 574.

mizin sebebi, erkeklerin rivayetlerinin, özellikle Hz. İbn Mes'ud gibi âlim bir erkeğin rivayetinin tercih edilmesinin gerekli olmasından dolayıdır. Çünkü erkekler cemaat namazına daha fazla muttali oluyorlardı. Dolayısıyla kadın ile erkeklerin rivayetleri tenakuz edince erkeklerin rivayetlerini tercih etmek lazımdır.”¹⁶⁹

Burada her ne kadar kadınların camiden men edildiğinden bahsediliyor ise de, Resûlullah (s.a.v.) döneminde kadınların camiden men edildiğine dair ne sahih ne de zayıf herhangi bir hadis rivayeti mevcut değildir, bunu söyleyen kaynaklar da bu konuda herhangi bir rivayet zikretmiyorlar. Esasen rivayetler bunun tersini söyler. Çünkü hem Resulûllah (s.a.v.) döneminde hem de ashâbı kiram döneminde kadınların camiye gittiğini ifade eden rivayetler vardır.¹⁷⁰ İbn Hazm da bu konuda şunları söylemektedir: Bütün insanlar, vefatına kadar Resulûllah (s.a.v.)'ın kadınları camiden men etmedikleri konusunda ittifak halindedir. Hulefâ-i Râşidin de kadınları camiden men etmemişlerdir.¹⁷¹

Ravilerin cinsiyetine göre hadis tercih etme hususu da ilmî açıdan isabetli bir yaklaşım olarak gözüküyor. Çünkü konuyla ilgili hadisi rivayet eden Hz. Âişe, evinin camiye bitişik olması hasebiyle Hz. İbn Mes'ud'dan daha fazla bu konuya muttali oluyordu. Ayrıca bu hadis erkek sahâbilerden de rivayet edilmiştir. Bununla birlikte Hz. Âişe, allâme ve fakihe bir kadın idi, hadis rivayetinde de müksirun¹⁷² (binden fazla hadis rivayet eden) arasında dördüncü sırada yer alıp, Hz. İbn Mes'ud'dan önce gelmekte

dir.¹⁷³

Konuyla ilgili rivayetleri cem etme babında Tahânevî şunları da söylemektedir: “Resûlullah (s.a.v.) ve ashâbından gelen tağlis ve isfâr'la ilgili fiili rivayetler birbiriyle çeliştiğinden birbirini nakzedip delil olmaktan çıkıyor. ‘Sabah namazını isfâr vaktinde kılın’¹⁷⁴ diyen kavli rivayetle çelişen herhangi bir rivayet ise yoktur. Dolayısıyla bu rivayete itibar etmek lazımdır.”¹⁷⁵

Bu açıklama ilmî açıdan isabetli gözüküyor. Zira rivayetlerin birbiriyle çelişmesi için ikisinin fiilî veya kavli olması gerekmez.

B. Sabah Namazında Tağlis Daha Faziletlidir

Tağlis, tef'îl babından olan *ğaltese* fiilinin masdarıdır. Bunun kökü “ğ.l.s.”dir. *Ğales*, isim olup gecenin sonundaki karanlık, gece sonundaki karanlığın sabahın aydınlığına karışması veya ışık semada yayılınca dek sabah vaktinin başı gibi anlamlara gelir. *Tağlis* ise, gece sonunda yürümek veya gece sonunda bir iş yapmak anlamındadır.¹⁷⁶ Sabah namazının geç vakitte kılınması için fıkıh kaynaklarında *isfâr* tabiri kullanıldığı gibi, vaktin evvelinde erken kılmak için de ekseriyetle *ğales* veya *tağlis* tabiri kullanılır. Bu tabirler konuyla ilgili hadislerde de kullanılmaktadır. Daha pratik olduğundan biz de bu tabirleri kullanacağız.

Âlimlerin ekseriyetine göre sabah namazını vaktin başında, henüz ortalık karanlık iken kılmak daha faziletlidir. Ashâbı kiramdan Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Zübeyr, Enes b. Mâlik, Ebû Mûsâ ve Ebû Hureyre bu görüşü benimsemektedirler.¹⁷⁷ Ayrıca bazı rivayetler Hz. Ebû Bekir ile İbn Mes'ud'un da *tağlis*'i daha faziletli gördüklerine dalalet edi-

¹⁶⁹ Tahânevî, Zafer Ahmed, *İ'lâu's-Sünen*, İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmü'l-İslâmî, Keratşi, 1993, II, 28.

¹⁷⁰ Müslim, “el-Mesâcid ve Mevâdiu's-Salât”, 39; Ebû Dâvûd, “Salât”, 8.

¹⁷¹ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, *el-Muhallâ*, Matbatu Nahde, Mısır, 1928. III, 138.

¹⁷² Muksirûn hadis literatüründen binden fazla hadis rivayet eden sahâbiler için kullanılmaktadır.

¹⁷³ Accâc, Muhammed el-Hafîb, *Usûlü'l-Hadis Ulûmuhü ve Mustalahuhü*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1989, s. 405.

¹⁷⁴ Ebû Dâvûd, “Salât”, 8.

¹⁷⁵ Tahânevî, *İ'lâu's-Sünen*, II, 29.

¹⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, s. 156.

¹⁷⁷ Nevevî, *el-Mecmu*, III, s. 39;

yor.¹⁷⁸ İslâm hukukçularından Mâlik (179/795), Şâfiî (204/820), Ahmed b. Hanbel, Evzâî, İshak b. Râheviye, Dâvûd Zâhirî ve Ebû Sevr'e göre de sabah namazında *tağlis* daha faziletlidir.¹⁷⁹

Bu özet bilgiden sonra mezheplerin görüşlerine ayrı ayrı bakmakta fayda vardır. Mâlikî mezhebine göre sabah namazını vaktin evvelinde kılmak daha faziletlidir. İmam Mâlik şöyle der: "Hem mukim hem de yolcu için sabah namazını vaktin evvelinde kılması bana daha sevimlidir."¹⁸⁰ Sahnûn konuyla ilgili şunları nakletmektedir: "Mâlik'e göre sabah namazının faziletli vakti, henüz yıldızların yoğun olarak gözüktüğü *tağlis* vaktidir, son vakti ise *isfâr'a* kadardır."¹⁸¹ Sabah namazında *tağlis*, *isfâr'dan* daha faziletlidir. Zira sabah namazı için vakitten önce ezan okunur.¹⁸² Bunun amacı sabah namazını vaktin evvelinde kılmaktır, aksi takdirde bu ezanın bir manası kalmaz.¹⁸³ Mâlik'e göre tüm namazlarda vaktin evvelinde namaz kılmak daha faziletlidir, ancak cemaatle namaz kılınan camilerde biraz cemaat beklendikten sonra namaza başlanır ki cemaate iştirak etmek isteyenler gelip namaza kavuşsunlar.¹⁸⁴

Şâfiî mezhebine mensup İslâm hukukçuları bu konuda ittifak halindedirler. Şâfiî, el-Ümm adlı eserinde şunları zikretmektedir: "Kişi fecr-i sadığın doğduğunu yakinen anlayınca vaktin başında sabah namazına başlar ki *tağlis* vaktinde namazını bitirmiş olsun."¹⁸⁵ Şirâzî konuyla ilgili şunu aktarmaktadır: "Öğle ve yatsı namazları hariç, diğer namazlarda vaktin başında namaz kılmak

daha faziletlidir."¹⁸⁶ Nevevî konuyla ilgili şunları söylemektedir: "Vaktin başında sabah namazını kılmak daha faziletlidir. Bu faziletin nasıl kazanılacağı konusunda birkaç vecih vardır. En sahihine göre vaktin girişinden sonra kişi abdest, ezan ve namazın diğer sebepleri gibi işlerle meşgul olup hazırlığını yaptıktan sonra fazla ara vermeden namazını kılsa bu fazileti idrak etmiş olur. Acele edip normalinden daha hızlı hareket etmesi ise gerekmez. Diğer bir veçhe göre fazilet vakti vaktin yarısına kadar devam eder."¹⁸⁷ Mâverdî,¹⁸⁸ İbn Hacer¹⁸⁹ ve Remlî¹⁹⁰ de sabah namazında *tağlis'in* daha faziletli olduğunu söylemektedirler.

Hanbelî mezhebinin meşhur görüşüne göre de sabah namazında *tağlis* daha faziletlidir. Fakat İmam Ahmed'in cemaatin toplanma durumuna göre sabah namazı ayarlanır diye bir görüşü de vardır.¹⁹¹ Bu görüş daha önce zikredildi.

İbn Hazm'ın görüşü de bu yöndedir. O, sıcak mevsimde cemaat ile kılınan öğle ile yatsı namazı hariç, tüm namazların vaktin evvelinde kılınmasının daha faziletli olduğunu söyler ve bunun için "*Rabbinizden olan bir bağışlanmaya koşun...*"¹⁹² ayetini delil gösterir.¹⁹³ Çünkü bu ayet hayra koşmayı emretmektedir. Vaktin başında namaz kılmak da hayra koşmaktır.

1. Tağlis'in Delilleri

Sabah namazında *tağlis'in* daha faziletli olduğunu söyleyen İslâm hukukçuları, bazı ayet ve hadislerle dayanmaktadır. Delil olarak zikredilen bu hadisler doğrudan konuyla alakalı olup daha açık ve net olduğundan önce bu hadisleri zikredeceğiz.

¹⁷⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, s. 284.

¹⁷⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I, s. 118; Aynî, *Nuhebu'l-Efkâr*, III, s. 376.

¹⁸⁰ Kayrevânî, *en-Nevevî ve'z-Ziyâdât*, I, s. 155.

¹⁸¹ Sahnûn, b. Said et-Tanuhî, *el-Müdevenetü'l-Kübâr*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, I, 157.

¹⁸² Buhârî, "Siyâm", 18.

¹⁸³ Bağdâdî, Ebû Muhammed Abdülvahhâb b. Ali b. Nasr, *el-İşrâf alâ Nüketi Mesâilî'l-Hilâf*, yy., ts., I, 214.

¹⁸⁴ Rehûnî, *Hâşiyetu'r-Rehûnî*, I, 290.

¹⁸⁵ Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Dâru'l-Hadis, Kahire, 2008, I, 294.

¹⁸⁶ Şirâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf, *el-Muhezzeb*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I, 107.

¹⁸⁷ Nevevî, *Ravdetu't-Tâlibîn*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, I, 295.

¹⁸⁸ Mâverdî, *el-Hâvi*, II, 62.

¹⁸⁹ Heytemî, Şihâbuddin Ahmed b. Hacer, *Tuhfetü'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., I, s. 430.

¹⁹⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, I, 357.

¹⁹¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 284.

¹⁹² Âl-i İmrân, 3/133.

¹⁹³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 182.

a. Hadisler

Hiz. Âişe, "Mümine kadınlar, elbiselerine bürünmüş bir vaziyette Resûlullah (s.a.v.) ile birlikte sabah namazına katılıyorlardı. Namazı kıldıktan sonra evlerine dönüyorlardı. Henüz karanlık olduğundan kimse onları tanımıyordu"¹⁹⁴ der.

Ebû Hâzım, *Sehl b. Sa'd'den rivayet ederek*, "Evimde sahur yemeğini yerdim, sonra Resûlullah (s.a.v.) ile birlikte cemaat namazına idrak edeyim diye acele ederdim"¹⁹⁵ der.

Câbir b. Abdullah, "Resûlullah (s.a.v.) akşam namazını güneş batınca kılıyordu, yatsı namazını insanlar çoğalınca (toplunınca) erken kılıyordu, insanlar az olunca tehir ediyordu, sabah namazını ise henüz karanlık iken (ğales) kılıyordu"¹⁹⁶ der.

Beşir b. Ebî Mes'ud, "Resûlullah (s.a.v.) bir sefer sabah namazını ğales vaktinde kıldı, ikinci bir sefer isfâr vaktinde kıldı, daha sonra vefat edinceye kadar namazını hep ğales vaktinde kıldı, isfâr vaktine hiç dönmedi" der.¹⁹⁷

Ebû Berze el-Eslemî bir rivayette, "Resûlullah (s.a.v.), insan yanında oturan kişinin yüzünü tanıyacak bir sırada sabah namazından çıkıyordu ve sabah namazında altmış ile yüz ayet arasında okuyordu"¹⁹⁸, derken diğer rivayette, Resûlullah (s.a.v.) sabah namazında yüz ile altmış arasında ayet okuyor ve birbirimizin yüzünü tanıyacağımız bir sırada namazdan çıkıyordu"¹⁹⁹ der.

Amr b. Meymûn, "Ben Hz. Ömer'in arkasında sabah namazını kılıyordum. Şayet oğlum benden üç arşın uzakta olsaydı, konuşmadan onu tanıyamazdım"²⁰⁰ der.

Habib b. Şihâb babasından rivayetle, "Hz. Ebû Mûsâ sabah namazını henüz karanlık iken

kıldı" der.²⁰¹

Ferfe'nin rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.)'a, "Hangi amel daha fazilettir?" diye soruldu. O, "Vaktin evvelinde kılınan namazdır" dedi.²⁰²

Hiz. Ali, "Biz Resûlullah (s.a.v.) ile sabah namazını kılıyorduk, (namazdan) çıkarken birbirimizin yüzünü tanımıyorduk"²⁰³ der.

Abdullah b. Mes'ud'un oğlu, "İbn Zübeyr, ğales vaktinde sabah namazını kıldığı gibi, İbn Mes'ud da ğales vaktinde sabah namazını kılıyordu"²⁰⁴ der.

Abdullah b. İyâs el-Haneî babasından rivayetle, "Biz Hz. Osman ile sabah namazını kılıyorduk, namazdan çıktığımızda henüz birbirimizin yüzünü tanımıyorduk" der.²⁰⁵

Nâfi b. Cübeyr'in rivayetine göre Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye mektup yazdı. (Mektubunda) ... "Ve sabah namazını nûr (ışık) belirince kıl" diye emrediyordu.²⁰⁶

Muğîs b. Sümmî'den, Abdullah b. Zübeyr ile birlikte sabah namazını ğales vaktinde kıldım. Selam verince İbn Ömer'e dönüp ona, "Bu namaz nedir?" diye sordum. Abdullah, "Bu Resûlullah (s.a.v.), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ile birlikte kıldığımız namazdır. Hz. Ömer (namazda) hançerlenince Hz. Osman isfâr vaktinde namaz kılmaya başladı." dedi.²⁰⁷

b. Ayetler

Sabah namazında tağlis'in daha faziletli olduğunu söyleyen fukâhâ, yukarıdaki hadis rivayetleriyle birlikte bazı ayetleri de delil olarak zikretmektedirler.²⁰⁸ Cenâb-ı Allah, "Namazları muhafaza edin..."²⁰⁹ buyurmaktadır. Namazları muhafaza etmek ise ancak

¹⁹⁴ Müslim, "el-Mesâcid ve Mevâdî'u's-Salât", 39; Ebû Dâvûd, "Salât", 8.

¹⁹⁵ Buhârî, "Mevâkîtu's-Salât", 27.

¹⁹⁶ Buhârî, Mevâkîtu's-Salât, 22; Müslim, "el-Mesâcid ve Mevâdî'u's-Salât", 40.

¹⁹⁷ Ebû Dâvûd, "Salât", 2.

¹⁹⁸ Müslim, "el-Mesâcid ve Mevâdî'u's-Salât", 41.

¹⁹⁹ Müslim, "el-Mesâcid ve Mevâdî'u's-Salât", 41.

²⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, "Salâvât", 92.

²⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, "Salâvât", 92.

²⁰² Ebû Dâvûd, "Salât", 9; Tirmizî, "Salât", 13.

²⁰³ Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekir, *Mec'mau'z-Zevâid*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ts., I, 317.

²⁰⁴ Heysemî, *Mec'mauz-Zevâid*, I, 318. Bu hadisin senesinde ismi zikredilmeyen bir ravi vardır.

²⁰⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, "Salâvât", 92.

²⁰⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, "Salâvât", 91.

²⁰⁷ İbn Mâce, "Salât", 2.

²⁰⁸ Nevevî, *el-Mecmu*, III, 40.

²⁰⁹ Bakara, 2/238.

vaktin başında kılmakla mümkün olur. Çünkü vaktin başında namaz kılınmadığı takdirde namaz kaçırılabilir veya bir engel çıkıp namaza mani olabilir.²¹⁰ Şâfiî bu bağlamda şunları söyler: “Vaktin evvelinde namaz kılan kişi, en azından namazı unutmaktan veya bir meşguliyetin çıkıp namaz kılmasına mani olmaktan emin olur.”²¹¹ Vaktin başında namaz kılmak hayra koşmak olduğundan, “*Rabbinizden olan bir bağışlanmaya koşun...*”²¹² âyeti, vaktin sonunda namaz kılmak ise, tembel tembel namaza kalkmak olduğundan da, “*...namaza kalktıklarında tembel tembel kalkarlar...*”²¹³ âyeti *tağlis* için birer delildir.²¹⁴

Bu görüşü savunanlar, birinci grubun temel delili olup, *tağlis* ile ilgili hadislerle çelişen, “*Sabah namazını isfâr vaktinde lm...*”²¹⁵ hadisine farklı şekillerde cevap veriyorlar. Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İshak’a göre hadiste ifade edilen *isfâr’dan* maksat fecrin doğuşunun yakinen bilinmesidir, bundan maksat namazı tehir etmek değildir.²¹⁶ Çünkü hadiste zikredilen *أسفروا* “*esfirû*” fiilinin manası bir şeyin ortaya çıkması ve belli olmasıdır. Nitekim *أسفرت المرأة* “*sefereti’l-mer’etü*” denildiği zaman kadın yüzünü açtı anlamını ifade eder.²¹⁷ *Tağlis* ile ilgili hadislerle çeliştiklerinden bu çelişkiyi ortadan kaldırıp rivayetleri cem etmek için *isfâr* ile ilgili hadisi bu şekilde tevil etmek gerekir.²¹⁸

Diğer bir yoruma göre hadiste zikredilen *isfâr’dan* maksat kişinin kıraatini uzatarak *isfâr* vaktinde namazını bitirmesidir. Başka bir yoruma göre bu hadis mehtaplı gecelerle ilgilidir. Bu gecelerde ay ışığından dolayı ortalık iyice aydınlanmadan fecrin doğuşu belli olmuyor. Bunun için hadiste fecrin doğu-

şunun iyice anlaşılmasından sonra namaz kılınması emredilmiş ki, insanlar acele edip vaktinden önce namaz kılasınlar.²¹⁹

Diğer bir yoruma göre sabah namazının erken kılınması emredilince ashâbı kiram acele edip fecr-i kazip ile fecr-i sadık arasında namaz kılmaya başladılar. Bunun üzerine onlara, “fecrin doğuşu iyice belli olduktan sonra namaz kılın” denildi.²²⁰

İbn Mâce üzerine şerh yazan Sindî bu hadisin şerhinde şunları söylemektedir: “Hadiste geçen *أصبحوا بالصبح* “*asbihû bi’s-subhi*” sözü, “Fecir doğunca sabah namazını kılın” anlamındadır. Çünkü *أصبح الرجل* “*asbeher-reculü*” denilince manası “kişi sabah vaktine girdi” demektir. Suyûtî şöyle der: Bu rivayetten anlaşılın şu ki diğer rivayette geçen “*esfirû*” lafzı mana ile rivayet edilmiştir. “Bu da sabah namazının *ğales* vaktinde kılınmasının daha faziletli olduğuna delildir. Evet, hadiste geçen *أسفروا* “*esfirû*” lafzını delil göstererek sabah namazının *isfâr* vaktinde kılınmasının daha faziletli olduğunu söylemek delil açısından yetersizdir. Çünkü ravilerin “*asbihû*” lafzında tasarruf ederek “*esfirû*” şeklinde rivayet ettikleri muhtemeldir.”²²¹

İbn Kayyım bu konuda şunları söyler: “Şayet *isfâr’la* ilgili olan bu hadisin varlığı sabit olursa burada *isfâr’dan* maksat, namazı *isfâr* vaktine kadar uzatmaktır, *isfâr* vaktinde namaza başlamak değildir. Yani Resûlullah (s.a.v.)’ın yaptığı gibi, *tağlis* vaktinde namaza başlanır, *isfâr* vaktinde namaz bitirilir. Çünkü onun sözü fiiline muvafıktır, zıt olamaz. Onun sevabı büyük olanı bırakıp aksini yapması da mümkün değildir.”²²²

İbn Mes’ud’un rivayet ettiği, “Resûlullah (s.a.v.) Müzdelife’de vaktinden

²¹⁰ Mâverdî, *el-Hâvi’l-Kebir*, II, 63.

²¹¹ Mâverdî, *el-Hâvi’l-Kebir*, II, 62.

²¹² Âl-i İmrân, 3/133.

²¹³ Nisâ, 4/142.

²¹⁴ Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi*, I, 571.

²¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 140; İbn Mâce, “Salât”, 2.

²¹⁶ Tirmizî, *Salât*, Bab, 3; İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 284; Nevevî, *el-Mecmu*, III, 40.

²¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, IV, 369.

²¹⁸ İbn Kudâme, *el-Mukni fi Fikhi’l-İmami Ahmed b. Hanbel*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 2005, I, 147.

²¹⁹ Nevevî, *el-Mecmu*, III, s. 40; Sa’nânî, *Subulü’s-Selâm*, I, 125; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylü’l-Evtâr, Min Ehâdisi Seyyidi’l-Ehyâr*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 2004, II, 19.

²²⁰ Nevevî, *el-Mecmu*, III, s. 40.

²²¹ Sindî, Ebû’l-Hasan el-Hayfî, *Sünen-ü İbn Mâce bi Şerhi Ebi Hasan es-Sindî*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1996, I, 373.

²²² İbn Kayyım, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekir el-Cezerî, *Â’lâmü’l-Muvakkîn an Rabbi’l-Âlemin*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1996, II, 291

önce *ğales* vaktinde sabah namazını kıldı²²³ hadisine ise şu şekilde cevap verilmiştir: “Resûlullah (s.a.v.) diğer günlerde abdesti olmayanın veya cünüp olanın gelip namaza kavuşması için biraz tehir etmekle birlikte vaktin evvelinde namaz kılıyordu. Müzdelife’de ise diğer menâsiklere daha fazla zaman ayırmak için tehir etmeden vaktin evvelinde namaz kılmıştır.”²²⁴

Sabah namazında *tağlis*’in daha faziletli olduğunu söyleyenler, sabah namazının vaktini birkaç vakte ayırırlar. Şâfiî mezhebi, fazilet vakti, ihtiyâr vakti, kerahetsiz cevaz vakti ve kerahet vakti olmak üzere sabah namazının vaktini dörde ayırır. Vaktin evveli fazilet vaktidir. Bundan *isfâr*’a kadar olan vakit ihtiyâr vaktidir. *İsfâr*’dan güneşin doğuşundan önceki kızılığa kadar kerahetsiz cevaz vaktidir. Bu kızılıktan güneşin doğuşuna kadar ise kerahet vaktidir.²²⁵ Hanbelî mezhebi, fazilet vakti, ihtiyâr vakti ve zaruret vakti olmak üzere sabah namazını üç vakte ayırır. Vaktin evveli fazilet vaktidir, bundan *isfâr*’a kadar ihtiyâr vaktidir. *İsfâr*’dan güneşin doğuşuna kadar olan vakit ise mazeret ve zaruret vaktidir.²²⁶

VII. GÖRÜŞLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Burada bir mukayese yapmak gerekirse sabah namazında *tağlis*’in daha faziletleri olduğunu söyleyen görüşün zikredeceğimiz nedenlerden dolayı daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz:

1. Tağlis ile ilgili rivayetler daha fazla sahâbiden rivayet edildiği gibi, sıhhat açısından da daha kuvvetli gözükmektedir. Çünkü Hz. Âişe, Hz. Câbir ve Ebû Berze’den rivayet edilen hadisler, muttefekun aleyh hadisler olup, sıhhat açısından en sahih hadis kategorisindedir²²⁷, tevil gerektirmeyecek kadar da

sarihtir.

2. Bu görüşü savunan âlimler bazı ayetleri de delil olarak zikretmektedir. Bu ayetler doğrudan konuyla alakalı olmasa da en azından bunlardan böyle bir mana anlaşılabilir.

3. Birinci grubun en güçlü delili olan *أسفروا بالصبح* “*esfirû bi’s-subhi*”²²⁸ hadisi tevile açıktır. Bu hadis birinci grubun açıkladığı şekilde, “Sabah namazını ortalık iyice aydınlanınca kılınız” anlamına gelebileceği gibi, ikinci grubun açıkladığı, “Sabah yakinen belli olunca sabah namazını kılın” manasına da gelebilir. Ayrıca bu hadis bazı rivayetlerde *أصبحوا بالصبح* “*asbihû bi’s-subhi*”²²⁹ lafzıyla gelmiştir ki bu rivayet ikinci tefsiri kuvvetlendirmektedir.

4. İkinci görüş rivayetleri cem ederken, birinci görüş sadece *isfâr* ile ilgili hadisleri delil olarak kullanmış, *tağlis* ile ilgili hadisleri değerlendirmeye tabi tutmamıştır. Bu görüşü savunanların bir kısmı *tağlis* ile ilgili hadislerin nesh edildiğini söylese de, bu hadislerin nesh edildiğine dair herhangi bir rivayet mevcut değildir. “...daha sonra *vefat edinceye kadar namazını hep tağlis vaktinde kıldı, isfâr vaktine dönmedi.*”²³⁰ hadisi de bu iddiaya terstir.

5. Birinci grubun delil olarak zikrettiği, “*isfâr* vaktinde namaz kılmak cemaatin çoğalmasına vesile olur” hususuna gelince bu husus ilkesel olarak doğrudur, ancak uygulama bakımından fazla isabetli gözüküyor. Çünkü cemaatin çoğalması için namaz tehir ediliyorsa bu tehir, cemaatin durumuna göre ayarlanırsa daha isabetli olur. Örneğin bir caminin standart cemaati olup, bunlar da ezandan birkaç dakika sonra toplanırsa daha fazla beklemenin bir gerekçesi kalmaz.

SONUÇ

Dinin emirleri ibadet ve muamelat

²²³ Müslim, “Hac”, 48.

²²⁴ Nevevî, *el-Mecmu*, III, 40.

²²⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, I, 353.

²²⁶ İbn Kudâme, *el-Muçni*, I, 278.

²²⁷ Beykûnî, *el-Menzumetu'l-Beykûniyye*, s. 40.

²²⁸ Ebû Dâvûd, “Salât”, 8.

²²⁹ İbn Mâce, “Salât”, 2.

²³⁰ Ebû Dâvûd, “Salât”, 2.

olmak üzere iki kısımdır. Muamelat insanlar arasındaki sosyal ve ekonomik ilişkileri tanımladığından amacı, sebebi ve hikmeti ön plandadır. Bu itibarla muamelatta içtihat alanı oldukça geniştir. Özellikle de iktisadî alanda bazı temel prensipler vaaz edilmiş, bunun detayı ise içtihadta bırakılmıştır. İbadetlerde ise asıl olan emre imtisaldır. Yani emredildiği için yapmak ve Yüce Yaratıcıya karşı ubudiyet vazifesini ifa etmektir. Bu bakımdan ibadetlerde içtihat alanı sınırlı olup nakil açısından kuvvetli olan görüşe göre amel etmek daha isabetli gözükmektedir. Aynı zamanda muamelata nazaran ibadetler konusunda Kur'ân ve Sünnet'te daha teferruatlı bilgi verilmektedir. Namazın rekât sayısı, secdeleri, şekli, namazda okunan zikirler, okunacak ayet miktarı ve namazı bozan etkenlerle ilgili bilgi verildiği gibi, namaz vakitleriyle ilgili de yeterince bilgi verilerek, vakitlerin başı ve sonu açık ifadelerle beyan edilmiştir. Fakat namaz vakitleriyle ilgili hadislerin bir kısmı zahiren birbiriyle çeliştiğinden ve araya içtihat girdiğinden dolayı sabah namazının faziletli vakti konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

Netice itibariyle sabah namazının en faziletli vakti konusunda dört farklı görüş söz konusudur. Hanefilere göre sabah namazını *isfâr* vaktinde yani ortalık biraz aydınlanınca kılmak daha faziletlidir. Fakat *isfâr*'ın ölçüsü tam olarak belli olmadığından Hanefi fukâhâsı bunun için farklı zamanlar ve ölçüler beyan etmektedirler.

Mâlikilerin genel görüşü, Hanbelilerin meşhur görüşü ve Şâfiîlerin ortak görüşlerine göre sabah namazında *tağlis* yani vaktin evvelinde namaz kılmak daha faziletlidir.

Mâlikî mezhebinin bir görüşüne göre camide cemaat ile kılınan namazlarda insanlara kolay olanı seçmek daha faziletlidir. Buna göre kış mevsiminde sabah namazını vaktin evvelinde kılmak, yaz mevsiminde ise vaktin ortasında kılmak daha faziletlidir.

Ahmed b. Hanbel'in bir görüşüne göre sabah namazı cemaatin durumuna göre ayarlanır; cemaat erken toplanırsa erken kılı-

nır, geç toplanırsa geç kılınır.

Dolayısıyla sabah namazı için şunu öneriyoruz: Takvimdeki imsak vaktinden on dakika sonra ezan okunmalı, yerine göre on ile on beş dakika civarında cemaatin toplanması beklenmeli, daha sonra namaza başlanmalı ve cemaatin durumu da dikkate alınarak namaz biraz uzatılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Âlûsî, Ebû'l-Fadl Şihâbuddin Mahmud, *Rûhû'l-Maani*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- Aynî, Mahmud b. Ahmed b. Mûsâ Bedrûddin (875/1470), *Nuhebu'l-Efkâr fi Tankîhi Mebâni'l-Ahbâr fi Şerhi Maâni'l-Âsâr*, Dâru'n-Nevâdir, Dınişk, Beyrut, 2008.
- Bağdâdî, Ebû Muhammed Abdulvahhâb b. Ali b. Nasr (422/1031), *el-İşrâf alâ Nüketi Mesâili'l-Hilâf*, (tlk., thc, Ebû Ubeyde Meşhur b. Âli Selman), yy., ts.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Mûğire b. Berdezbe, (256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, Şirketu Dârî'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, Beyrut, 1997.
- Burhânuddin, Ebû'l-Maâli Mahmud b. Ahmed b. Abdülaziz (616/1219), *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-Fikhi'n-Numânî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.
- Büceyremî, Süleyman b. Muhammed b. Ömer (1221/1806), *el-Büceyremî ala'l-Hatîb*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.
- Cezerî, Abdurrahman, *Kitâbü'l-Fikhi ale'l-Mezâhibi'l-Erbaa*, yy., ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, Sünen-u Ebî Dâvûd (275/889), Dâru'l-Cinân, Beyrut, 1988.
- Ebû Yala, Ahmed b. Ali b. el-Musennâ el-Musilî (307/920), *Müsnedu Ebî Ya'la*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2005.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır (1358/1939), *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, Fatih, İstanbul, ts.
- Fîruzâbâdî, Muhammed b. Yakub (817/1414), *el-Kâmûsu'l-Mûhît*, Dâru'l-Cîl, Beyrut,

- ts.,
 Hamidullah, Muhammed (1424/2003), *İslam'a Giriş*, 2002, (trc. Kemal Kuşçu), Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1961.
 Haskefi, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdurrahman, (1088/1677), *ed-Dürrü'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
 Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekir (807/1405.), *Mec'mauz-Zevâid ve Menbâü'l-Fevâid*, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut, ts.
 Heytemî, Şihâbuddin Ahmed b. Hacer (974/1566), *Tuhfetü'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.
 İbn Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh (543/1146), *Ahkâmü'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
 İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed (235/850), *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*, Dâru't-Tâc, Beyrut, 1989.
 İbn Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed eş-Şeybanî (241/885), *Müsnedu İmam Ahmed*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1993.
 İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (456/1064), *el-Muhallâ*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Matbatu Nahde, Mısır, 1928.
 İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshak en-Nisâbûrî (311/924), *Sahihu İbn Huzeyme*, el-Mektebü'l-İslâmî, Riyad, 2003.
 İbn Kayyim, Şemseddin Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekir el-Cezerî (751/1350), *Â'lâmü'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Âlemin*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.
 İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Makdesî (630/1233), *el-Muğni ala Muhtasari'l-Hirakî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.
 İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid, el-Kazvinî (275/888), *Sünen-ü İbn Mâce*, Dâru'l Ma'rife, Beyrut, 1996.
 İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükrim (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.
 İbn Nüceym, Sirâcuddin Ömer b. İbrahim (1005/1579), *en-Nehrü'l-Fâik Şerhu Kenzi'd-Dakâik*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
 İbn Rüşd, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (595/1199), *Bidâyetü'l-Müctehid*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1996.
 İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddel er-Râğib (452/1060), *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, (thk. Safvân Adnan Dâverdî, Dâru'l-Kalem, Dımışk, 1997.
 Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekir b. Mes'ud (587/1191), *Bedâiu's-Sanâi fi Tertibi's-Şerâi*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
 Kayrevânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahman Ebî Zeyd (386/996), *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât alâ Mâ fi'l-Müdeveneti min Çayrihâ mine'l-Ümmehât*, yy., ts.
 Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (671/1273), *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, yy., ts.
 Mâlik, İmam Malik b. Enes (179/795), *el-Muvatta*, Dâru İhyâi'l-Ulum, Beyrut, 1994.
 Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (450/1058), *el-Hâvi'l-Kebir*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
 Merğînânî, Burhânuddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Bekir (593/1197), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, Şirketu Dâri'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, Beyrut, ts.
 Mevsilî, Abdullâh b. Mahmud b. Mevdûd (683/1284), *el-İhtiyâr li Ta'lili'l-Muhtâr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998.
 Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî (261/875), *Sahih-u Müslim*, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî,

- Beyrut, 2004.
- Nesâî, el-Hafız Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), *Sünen-ü Nesâî*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, Beyrut, 1994.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed (710/1312), *Tefsîru'n-Nesefî Medârikü't-Tenzîl ve Hakâitü't-Te'vîl*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1996.
- Nevevî, Ebû Zekerîya Muhyuddin b. Şeref (676/1277), *Kitâbü'l-Mecmu Şerhü'l-Muhezzeb*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2001.
- Râzî Muhammed b. Diyâuddin (606/1209), *Mefâtihi'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994.
- Remlî, Muhammed b. Êbî'l-Abbâs Ahmed b. Hamza b. Şihâbuddin (1004/1596), *Nihâyetü'l-Muhtâc İla Şerhi'l-Minhâc*, el-Mektebetü'l-İslâmî, yy., ts.
- San'ânî, Muhammed b. İsmail (1182/1768), *Subulü's-Selâm Şerhu Bulûğî'l-Meram*, Şirketu Dâri'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, Beyrut, ts.
- Sehnûn, b. Saîd et-Tennûhî (240/854), *el-Müdevenetü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- Sibâî, Mustafa, *es-Sünnetü ve Mekânetühâ fi't-Teşri'i'l-İslâmî*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1985.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris (204/820), *el-Ümm*, Dâru'l-Hadis, Kahire, 2008.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (1255/1839), *Neylü'l-Evtâr, Min Ehâdisi Seyyidi'l-Ehyâr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.
- Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf (476/1084), *el-Muhezzeb fi Fikhi'l-İmami's-Şâfiî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mucemu's-Sağir*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (279/892), *el-Câmiu's-Sahih, Sünen-ü Tirmizî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer (538/1144), *el-Keşşâf an Hakâki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Tenzîl*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Demirel, M. (2018). Dört Mezhebe Göre Sabah Namazını Kılmanın Efdal Vakti, *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7533>, Number: 67 Spring III 2018, p. 269-290.